

Digitalt særtryk af

FUND OG FORSKNING

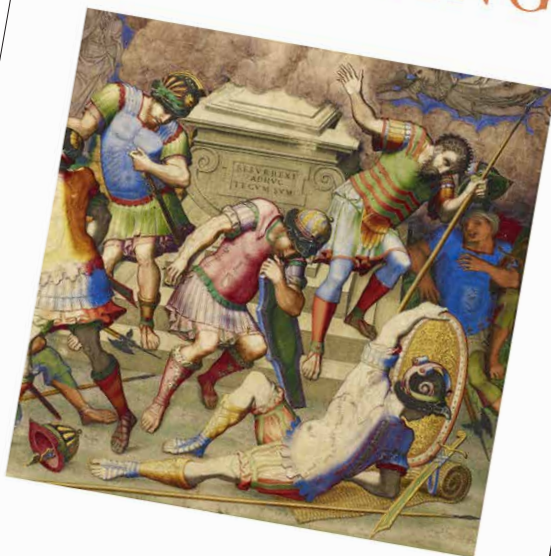
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 55

2016

FUND OG FORSKNING

Bind 55 • 2016
DET KONGELIGE BIBLIOTEK • KØBENHAVN

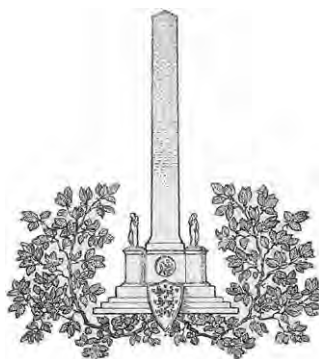
FUND OG FORSKNING

Bind 55

2016

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 55
2016

With summaries

KØBENHAVN 2016
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 148.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 273.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion:

John T. Lauridsen

Billedredaktion:

Lene Eklund-Jürgensen

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Trykt på Munken Premium Cream 13, 115 g
Dette papir overholder de i ISO 9706:1998
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: Bording ½
Printed in Livonia
Oplag: 300 eks.

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-146-6

‘DEN NYE KVINDE’

i det tidlige 1900-tals kulturdebat og litteratur

AF

LISE BUSK-JENSEN

Islutningen af 1800-tallet førte den demokratiske og industrielle udvikling til en grundlæggende ændring af forholdet mellem mænd og kvinder. Det tidligt borgerlige samfunds kønsdualisme, som ud fra biologien anså de to køn for fundamentalt forskellige, blev udfordret af den demokratiske idé om ligestilling, af de økonomiske konsekvenser af urbanitetens inddæmmede husholdninger og af industrisamfundets nye former for lønarbejde. Det skabte en bevægelse blandt kvinderne, der krævede adgang til arbejdsmarkedet og del i den politiske indflydelse, som mændene i kampen mod enevælden havde sikret sig med Grundloven i 1849.

I 1898 forklarede Ida Falbe-Hansen i et foredrag i Dansk Kvindesamfund, at kvindespørgsmålet opstår, når forholdet mellem kønnene kommer ud af balance. Det antikke Athen havde sit kvindespørgsmål, og i 1600-tallet, da latinen skabte en dannelseskøft mellem kønnene, var der en levende kønsdebat i Danmark, som døde hen, da latinen mistede sit herredømme. Den næste ubalance kom i 1849: “Før den tid havde mænd og kvinder været aldeles ligestillede; de havde været den absolutte konges undersaatter, han havde at sørge for deres vel, kvindernes saavel som mændenes. Men saa kom grundloven. Med eet slag blev det ene køn gjort til regent, til absolut og uansvarlig monark, mens det andet blev ved at være undersaat.”¹ Og derefter fulgte storindustrien, som overflødiggjorde hovedparten af kvindernes husholdningsarbejde.

Dansk Kvindesamfund blev stiftet i 1871 af kvinder fra middelklassen, men formålsparagraffen nævnte kvinden i almindelighed, som foreningen ville gøre til et “selvstændigere og virksommere Medlem af Familie

¹ Ida Falbe-Hansen var magister i Nordisk Filologi, seminarielærer og ledende medlem af Dansk Kvindesamfund. Hendes foredrag: “Om Aarsagerne til Kvindespørgsmaalets Fremkomst,” blev trykt i *Kvinden og Samfundet*, 20:11, 2.6.1904, citatet s. 85.

og Stat.”² Fra 1880erne fyldte kønsdiskussionen meget i den offentlige debat. For kvindeorganisationerne blev stemmeretten efterhånden det vigtigste, men den politiske ligestilling rejste samtidig spørgsmål om ligestilling på alle samfundets andre områder, på arbejdsmarkedet, i uddannelsessystemet, i familien, i det erotiske forhold og i forhold til børnene.

Det viste sig snart, at kvinderne havde meget forskellige meninger om, hvordan den nye ‘frigjorte’ kvinde skulle være, og det blev i høj grad de kvindelige forfatteres opgave at forme nye personlighedstyper og dannelsesforløb, som kvinderne kunne identificere sig med. I 1900-tallets første tiår bidrog Gyrithe Lemches, Agnes Henningsens, Thit Jensens og Karin Michaëlis’ kvindeskildringer til at bevidstgøre kvinderne om deres historiske forudsætninger og finde nye veje ud af problemer og konflikter, som traditionen ikke indeholdt brugbare løsninger på.

Køn, familie og samfund

Fra 1885 udgav Dansk Kvindesamfund på Ida Falbe-Hansens opfordring tidsskriftet *Kvinden og Samfundet* med debat om opbruddet i kønsrollerne. Foreningen udgav også en række småskrifter af kyndige jurister og embedsmænd, som redegjorde for kvindernes stilling i samfundet og diskuterede mulige lovgivningsmæssige forbedringer.

Byfogeden Emil Jürgensen ville i *Det uægte Barn og dets Moders Retsstilling*, 1885, forbedre de ugifte mødre og deres børns vilkår ved at lægge det fulde faderansvar på børnenes biologiske far. Han argumenterede for, at kvinden skulle have hjælp under svangerskab og barsel, at fødselsstiftelsen skulle have pligt til at opgive faderens navn, som de uægte børn skulle have ret til, at faderen skulle have samme forsørgelsesforpligtelse over for ægte som uægte børn, og at forsørgelsen skulle bestemmes ud fra faderens kår og gå over i boet; desuden skulle det offentlige føre tilsyn med plejebørn. Lovgiverne havde valgt at beskytte ægteskabet ved at gøre afstanden mellem ægte og uægte børn så stor som mulig, skrev Jürgensen, men det er “Samfunds- eller rettere Han-Kjønschykleri.”³ Hvert 10. barn eller 7000 om året blev født uden for ægteskab, så det var et presserende socialt problem.

² Gyrithe Lemche: *Dansk Kvindesamfunds Historie gennem 40 Aar*, 1939, s. 24. Formålsparagraffen blev senere ændret flere gange under store diskussioner.

³ Jürgensen 1885, s. 8.

Chefen for Københavns Statistiske Kontor, Marcus Rubin, mente i *Om Kvindens Adgang til Erhverv*, 1886, at kvindeemancipationen måtte dreje sig om retten til arbejde, eftersom folketællingen i 1880 viste, at mere end 36 % af kvinderne over 40 år var ugifte, fraskilte eller enker. I København var godt 41.000 kvinder eller henvend en tredjedel selvforsørgende, tjenestepiger (14.425), syersker (7.171), lærerinder (967), jordemødre og sygeplejersker (937), pensionister og rentierer (5.194), arbejdersker i fabrikker og håndværk (995), portnersker, kogekoner m.m. (3.262) og en række andre erhverv.⁴ Kvindernes løn var i reglen under det halve af mændenes, til dels fordi de manglede uddannelse. Rubin gik i rette med mændene, fordi de troede, at de skulle have alt arbejdet og en højere løn, og fremhævede, at kvinderne kunne slippe for at gifte sig for penge, hvis de fik egen indtægt.

Højesteretssagfører Svend Høgsbro gennemgik i *Kvinden og Ægteskabet efter gældende dansk Ret*, 1892, lovgrundlaget for hustruens stilling i ægteskabet, spørgsmålet om myndighed, ægtepagt, skilsmisse og forholdet til børnene også efter skilsmisse. Hustruen var personlig myndig og havde fuld rådighed over selverhvervede penge efter den nye lov fra 1880, men manden havde som husbond alene myndighed over familiens økonomi og børn. Skilsmisse kom kun på tale, hvis han begik hor, bigami eller forlod konen.

Jürgensens, Rubins og Høgsbros skrifter havde alle til formål at vise forhindringerne for kvindens ligestilling med manden som individ og samfundsborger. Heroverfor påpegede filosofen Carl Nicolai Starcke i artiklen "Kvindens Stilling i Ægteskabet," at ligestilling vil opløse ægteskabet. Ud fra studier i familiens historie hævdede han, at ægteskabet bygger på gensidig forsørgelse, på mandens og kvindens fælles materielle interesse i at opretholde hjemmet. Kønskærligheden har historisk kun spillet en ringe rolle. I lande, hvor man løsnede de materielle bånd mellem ægtefællerne, udviklede kærligheden sig til løsagtighed som i Roms forfaldstid. Artiklen var foranlediget af Fredrik Bajers lovforslag fra 1887 om hustruens ret til de penge, hun havde bragt ind i ægteskabet.⁵ Starcke mente, at det ville ødelægge ægteskabet, hvis mand og kone stod økonomisk selvstændigt over for hinanden. Bajers lovforslag byggede efter Starckes mening på mistillid og ville efterlade et ægteskab, der "lader det erotiske, den abstrakte gjensidige Velvilje,

⁴ Rubin 1886, s. 7.

⁵ Loven blev vedtaget i 1899.

staa som det eneste bærende.”⁶ Grundlaget for ægteskabet skulle efter Starckes mening være en ordening af dets retslige karakter, fuldstændigt fælleseje og fælles dispositionsret. Det sidste ville nøde manden til at indvie hustruen i sine forretninger og derved gøre hende mere fornuftig. Ugifte kvinder skulle have fuld adgang til erhverv, selv om ægteskabet er den mest værdifulde samlivsform mellem mand og kvinde, forældre og børn.

Starckes artikel pegede på, at ligestillingskravet ikke kun var et spørgsmål om at give kvinden de samme borgerlige rettigheder som manden; det var samtidig et angreb på ægteskabet, familien og husstanden, som hidtil havde været samfundets grundform.⁷ Jürgensens artikel foranledigede maleren og feministen Johanne Krebs til at kritisere forslaget om fuld anerkendelse af børn født uden for ægteskab. Når man har giftet sig, har man givet sig selv bort og kan ikke give noget af sig selv videre til andre, mente hun. Jürgensens forslag vil ramme den legitime hustru, idet både følelser og penge vil gå fra hende til ‘medhustruen.’ Krebs krævede som modspil til Jürgensen, at ingen må indgå ægteskab uden at oplyse om eksisterende børn og underholds krav til anden side, at to ugifte skal anses for ægtefæller, hvis de får børn sammen, og at børnene skal have rettigheder som ægte; hvis den ene af forældrene er gift i forvejen, den anden ikke, skal den ugifte uanset køn tage sig af barnet; hvis begge forældre får barn ved siden af, skal det offentlige tage sig af disse børn; der bør være straf for ægteskabsbrud.⁸

Kønsfejder

Diskussionen om kønsrollerne åbnede en heftig strid om forholdet mellem seksualitet og familie. Ligestilling og individuelle frihedsrettigheder var Venstres mærkesager, men skal ligestillingen udstrækkes til seksuallivet, spurgte Elisabeth Grundtvig i et foredrag i Dansk Kvindesamfund, og skal mændene i så fald blive afholdende som kvinderne før ægteskabet, eller skal kvinderne omvendt blive erotisk frigjorte som mændene.⁹ Det fremkaldte flere polemiske artikler fra Georg Brandes

⁶ C.N Starcke: Kvindens Stilling i Ægteskabet, *Kvinden og Samfundet*, 5:7, 1889, s. 176.

⁷ Anette Faye Jacobsen: *Husbondret*, 2008, s. 15.

⁸ Johanne Krebs: Bemærkninger i Anledning af Hr. Jürgensens Foredrag om uægte fødte Børn og deres Mødres Retsstilling, *Kvinden og Samfundet*, 2:4, 1886, s. 82-93.

⁹ Elisabeth Grundtvig: Nutidens sædelige Lighedskrav. *Kvinden og Samfundet*, 3:4, 1887, s. 81-93.

mod Grundtvigs idé om monogami og afholdenhed, mens Bjørnstjerne Bjørnson omvendt tog hendes parti.¹⁰ Splittelsen viste sig også i Dansk Kvindesamfund, hvor fremtrædende medlemmer krævede 'ligeberet-tigelse' indført i foreningens formålsparagraf, mens de ikke mente, at foreningen skulle beskæftige sig med sædelighedsspørgsmålet, som de anså for en privat sag.

På den anden side mente Astrid Stampe Feddersen, at kvindebevægelsen nok skulle skaffe kvinderne større økonomisk selvstændighed med adgang til uddannelse og erhverv og hjælpe dem ud af deres umyndighedstilstand, men bevægelsens hovedformål måtte være, at "*bringe den direkte kvindelige påvirkning ind i samfundslivet*, at lade kvindens moralske styrke, hendes stærkere medfølelse og hendes moderlige instinkt øve hele den indflydelse på samfundslivet, der tilkommer dem."¹¹ Stampe Feddersen var enig med Krebs i, at sædelighedsdiskussionen dybest set rejste spørgsmålet, om "*ægteskabet er en institution, som det virkelig er værd at beholde, eller om det skal afløses af fri forbindelser mellem kønnene*."¹² For Stampe Feddersen var hovedsagen at skabe respekt om kvindernes moderskabs- og intimsfæreerfaringer.

Det var også Gyrithe Lemches mening. Hun meldte sig ind i Dansk Kvindesamfund i 1907 og blev daglig leder under Astrid Stampe Feddersens formandskab 1912-18. I 1915 arrangerede hun det store kvindeoptog, som fejrede grundlovsændringen, der gav kvinderne stemmeret. Lemche var historisk interesseret og havde nyligt afsluttet sin romanserie *Edwardsgave*, 1-5, 1900-12, som igennem to slægters historie fra den florissante tid til provisorietiden belyste den kulturpolitiske udvikling i perioden, hvor demokratiet erstattede enevælden. Hun var fortørnet over, at kvinderne var berøvet deres politiske borgerrettigheder alene på grund af deres køn, i første omgang da valgretten til stænderforsamlingerne blev indført i 1834 og siden med grundloven i 1849. Hun lagde stor vægt på, at ordet tak ikke forekom i den adresse til kongen og Folketinget, som kvindetoget medbragte, men at den blot udtalte "Glæde over den fulde politiske Borgerret, som den nye Grundlov giver Kvinderne."¹³ Kvinderne kunne kun anerkende, at der omsider blev rettet op på fortidens uretfærdighed. I *Edwardsgave* spiller den politiske kamp en hovedrolle, og for Lemche var kvindetoget kvindernes side-

¹⁰ Elias Bredsdorff: *Den store nordiske krig om seksualmoralen*, 1973, s. 243-340.

¹¹ Astrid Stampe Feddersen: *Kan kvindesagen og sædelighedsagen skilles ad?*, 1888, s. 41.

¹² Stampe Feddersen 1888, s. 6.

¹³ *Kvinden og Samfundet*, 31:12, 30.6. 1915, s. 178.

stykke til folketaget 21. marts 1848, der havde krævet en ny forfatning af Frederik 7, men kun på mændenes vegne.

Mange mænd talte for kvindefrigørelsen, både af retfærdighedssans og i håb om friere forhold til kvinder fra deres egne sociale lag. Opbruddet i kønssystemet førte også til en forståelse af, at kvinder har deres eget syn på verden og en egen erfaringsverden at bringe ind i litteraturen. Herman Bang noterede, at selv den af ham højt beundrede Gustave Flaubert ikke kunne skildre Emma Bovarys følelsesliv indefra; de ydre reaktioner, han iagttog, kunne han ikke som mand forbinde med de "legemlige Fornemmelser," de udspringer af. Når det gjaldt kvindeportrætterne, følte Bang sig ofte "rigere" ved at læse Thomasine Gyllembourgs hverdagshistorier end Flauberts romaner.¹⁴

Hetæreaffæren

Efter århundredskiftet bidrog Otto Weiningers bog *Geschlecht und Charakter*, 1903, til debatten, da den udkom i Karl Gjellerups oversættelse 1905. Bogen fremlægger det radikale synspunkt, at manden er "Guds Afbillede, det absolute *Noget*," mens kvinden er "Symbol paa *Intet*; dette er Kvindens Betydning i Universet."¹⁵ Kvinden frakendes alle positive egenskaber, bevidsthed, sjæl, personlighed, vilje, logik og moral. Hun er skabt af manden alene for at tilfredsstille hans seksuelle begær, "hun vilde være død i det Øjeblik, da Manden overvandt sin Sexualitet."¹⁶ Seksualiteten fornedrer mennesket, mente Weinger; kun ved at frigøre sig fra den kan man udvikle sig åndeligt. Kvinder, som har præsteret noget kunstnerisk og intellektuelt af betydning, emanciperede og magtfulde kvinder som George Sand, Germaine de Staël, Clara Schumann, Katharina 2 af Rusland og Kristina af Sverige, er i virkeligheden mænd, idet de har mest af det mandlige plasma, som han kalder arrhenoplasma, i deres celler. Når Weinger taler om kvinder og mænd, så henviser han til dette plasma, det tilsvarende kvindelige kalder han thelyplasma; de konkrete kvinders og mænds karakterer er bestemt af, i hvilken grad det mandlige og kvindelige plasma dominerer deres kroppe. Ideen om, at kønnene er til stede i alle organismens celler, havde han fundet i Japetus Steenstrups bog *Undersøgelser over Hermaphroditismens Tilværelse i Naturen*, 1845, som udkom på tysk i 1846.

¹⁴ Herman Bang: Kvinderomaner. *Nationaltidende* 14.11.1880, optrykt med titlen "Kvindeportrætter" i *Herhjemme og Derude*, 1881, s. 281-3.

¹⁵ Otto Weinger: *Kjøn og Charakter*, 1905, s. 552.

¹⁶ Weinger 1905, s. 557.

Gyrithe Lemche offentliggjorde i juninummeret af *Tilskueren* en artikel om Weiningers bog med titlen "Pygmalion."¹⁷ Myten om Pygmalion fortæller, at han skabte sin egen kvinde, men glemte at give hende en sjæl, hvorfor han blev træt af hende og knuste hende. På samme måde knuser Weininger kvinden, mente Lemche, når han hævder, at hun er skabt af manden som mindreværdig. Lemche, som var gift og mor til ni børn, brugte Weininger i et angreb på de sider af kvindesagen, som hun anså for et sidespor, især den erotiske frigørelses angreb på familien. Hun gav Weininger ret i, at kvinder er mindreværdige, når de finder sig i at være mænds skabninger, hvilket mange kvinder gør. Weininger har med "ubarmhjertigt Forskerøje set tværs igennem det Gevandt af Løgn og Hykleri, hvormed Aartusinder har skjult Kvindens sande Skikkelse for Mændene – og for hende selv, – og det kan kun blive hende til Gavn." Lemche mente dog ikke, at mændene har ret til at dømme kvinden, hvis "Sanseliv, trods hendes forkvaklede Opdragelse, er langt sundere end Mandens." Det er en fordel, at kvinden ikke står på mandens for høje kulturtrin, hvor abnormitet forveksles med genialitet, skrev Lemche med henvisning til de dekadente strømninger i kunsten. Hun stolede på, at kvindernes indtog i kulturen vil blive hilst med glæde, "thi det er maaske netop Barbarernes friske og ufordærvede Blod, vor Kultur i Øjeblikket trænger til." Det kræver imidlertid, at kvinder former sig selv. Alt for mange kvinder føler sig mangelfulde, hvis de ikke bestandig bekræftes af mandens kærlighed. De burde i stedet stille sig en livsopgave uden for den, naturen har påtvunget dem, altså moderskabet. Kvinden skal ikke efterligne manden, men hun skal ud af sin åndelige magelighed og uselvstændighed, så meget mere som husarbejdet, der tidligere omfattede "8-10 af Nutidens Industrigrene," snart omtrent er forsvundet. De to køn skal udvikle sig selvstændigt for begge at finde styrken hos den anden. Der er i høj grad plads til kvinderne. "Thi jo mere Mændene i deres Overkultur viser Tilbøjelighed til at filosofere sig bort fra Livet, jo mere Grund bliver der for Kvinderne til at antage sig Jordelivets Sag. Men hertil behøves anderledes udrustede Kvinder end vore roman-skrivende Hetærer eller vore æstetiserende tidsfordrivende Overklassekvinder." Arbejder- og kvindespørgsmålet er de væsentlige, men det vil ikke interessere salonernes frisindede kvinder, forudså Lemche, for de tilhører stadig gruppen skabt af mændenes behov og betragter derfor feministerne som mandhaftige amazoner. Som Weininger mente Lemche, at 'kvinden' skabt af manden, er kvindesagens værste fjende.

¹⁷ *Tilskueren*, 22, 1905, s. 461-76.

Ill. 1: Emma Gad i *Adresse-Avisen* 2. november 1905. Hun bærer Fortjenstmedaljen i Guld, som hun havde modtaget samme år.

“Det bliver da heller ikke disse Frihedspræstinder, som kommer til at føre Kvinderne ind i det forjættede Land, hvor der venter dem det store Kald at være Mennesker og Kvinder paa samme Tid.”

Diskussionen blev taget op i *Adresse-Avisen*, hvor Christian Rimestad under overskriften “Digtere i Forhør” offentliggjorde en række forfatterinterviews, 30. oktober 1905 med Agnes Henningsen. Før Henningsen selv fik ordet, beskrev Rimestad hende med vægt på hendes erotiske udstråling. Den store pande vidner om ånd og intelligens, mens mundens næsten voldsomme linje fortæller om “den hede Livstørst, der fylder hendes Bøgers Linjer og giver Sætningerne det ustandseligt dirrende, rødt urolige Liv.”¹⁸ Han mener, det nye i hendes bøger er forståelsen af de små ting, der skaber den “erotiske Passion.” Selv siger hun, at hun ikke kæmper for noget, men blot vil videregive “de Indtryk, som Livet har givet mig ... fortælle om Livet, saadan som det *er*.” Hun lægger afstand til kvindebevægelsen og særligt til Gyrithe Lemche, hvis

¹⁸ Interviewet er optrykt i Chr. Rimestad: *Digtere i Forhør*, 1906, s. 52-6.

Ill. 2: Jenny Blicher-Clausen i *Adresse-Avisen* 5. november 1905. Tegningen alluderer til Blicher-Clausens digtsuite *Violin*, 1900.

bemærkning i *Tilskueren* om de romanskrivende hetærer, hun mener, var møntet på hende selv. "Lad Reformkvinderne gøre *deres* Gerning, hvis de tror, de selv og Mændene faar nogen Glæde af det. De maa saamænd ogsaa gerne kalde andre for romanskrivende *Hetærer* ... Fru Lemche, Stakkel, har jo kun Talent til at være *romanskrivende* – *Hetære* skal der saa meget mere til ...." Henningsen slutter med at fremhæve Brandes som sin yndlingsforfatter; han giver hende lyst til at "være noget, kæmpe for en Sag." Hun elsker hans sprog, "ja selv hans Moral." Hun føler sig mere hjemme i Brandes' frihedskamp, som hun gerne vil kæmpe for, end i kvindebevægelsen, som ikke siger hende noget.

Adresse-Avisen fulgte interviewet op med karikaturer af kvindelige forfattere, der ligesom Lemche efter avisens mening ikke beherskede hetæregenen, Emma Gad og Jenny Blicher-Clausen.

Det foranledigede Gyrithe Lemche til at sende Agnes Henningsen et åbent brev, som blev offentliggjort i *Politiken* 12. november. Hun har set i Rimestads interview, at Henningsen har følt sig angrebet af udtrykket romanskrivende hetærer og benægter ikke, at hun har haft Henningsen

Ill. 3: Gyrithe Lemche som husmoderen og Agnes Henningsen som elskerinden. Karikatur i *Adresse-Avisen* 15. november 1905.

i tankerne, men understreger, at angrebet ikke gælder Henningsens talent, men kun den brug, hun gør af det. Hun tror, at Henningsen vil forlade det program, hun kalder "Skriget" i hendes bøger, når hun er blevet frigjort som kvinde. Hetæren hører hjemme i oldtidens Grækenland, hvor hun tilfredsstillede mandens "æstetisk-erotiske Krav," mens hustruen var "det i Hjemmet indesluttede Avlsdyr." I dag, hvor den moderne udviklede og delvist frigjorte kvinde som hustru kan tilfredsstille de samme krav, er hetæren "en Fortidslevning, et overflødigt Samfundsrudiment, en Hæmsko paa al Udvikling, som jeg ved enhver Lejlighed vil føle mig opfordret til at modarbejde i det Haab engang at faa hende amputeret af Samfundslegemet." Lemche mener i øvrigt, at litteraturen dementerer, at hetæren skulle være respekteret af manden,

for så såre hun viser sig, forædles hun til en madonna-hustru; det gælder Dumas' *Kameliadamen*, 1848 (som skuespil 1852, på dansk 1849), og Holger Drachmanns skuespil *Esther*, 1888.

Lemches brev inspirerede *Adresse-Avisen* til 15. november at bringe endnu et bidrag til "Dansk Musealmanak."

Dagen efter stod Henningsens svar til Lemche i *Adresse-Avisen*. Egentlig vil hun nødtigt svare, for "Damer synes mig altid saa grinagtige, naar de skriver i Avisen," men da Gustav Wied gjorde hende opmærksom på, at Lemches bemærkning i *Tilskueren* måtte være møntet på hende, blev hun stolt, for skønt hun altid havde ønsket sig børn og familie, beundrede hun i stilhed Ninon de Lanclos, der frigjorde sig fra social anseelse og misundelse, "og siden tog hun sine Mænd og alt det, som hun fandt for godt, og netop derved, ved sin ideale Personlighed, udbredte hun saa megen virkelig Dannelse og virkelig Redelighed omkring sig, at hun huskes." Henningsen giver gerne "Fru Lembches (sic.) og mine samlede Skrifter for at have levet et Liv som Ninons ... det, der hører saa meget mere til ... af Overlegenhed, af legemlig Skønhed, som af sjælelig Skønhed, og af fine og stærke Sanser." Et par år efter skrev Henningsen et drama om Ninon, *Ungdommens Fyrste*, 1909, som blev antaget på Det kgl. Teater, men ikke opført. Måske fordi teatret allerede havde spillet Henrik Hertz' *Ninon*, 1848, med Johanne Luise Heiberg i hovedrollen.

Gyrithe Lemches mål var at frigøre hjemmenes kvinder, så deres erfaringer som hustruer og mødre kunne komme til at præge samfundet. Det var en anden form for frigørelse end det frie erotiske liv, som Agnes Henningsen og kredsen omkring Brandes forestillede sig, og igen en anden end den adgang til universitetsuddannelse, embeder og politisk ligestilling, som var de kvindelige akademikere mål.

Kvinder skabt af mænd

Foranlediget af Weiningers bog og Lemches artikel tog Vilhelm Andersen kønsspørgsmålet op i en kronik i *Politiken* 11.-12. juni 1905. Man kan lige så godt hævde, at kvinden skaber manden som omvendt, skrev han; allerede Kierkegaard bemærkede, at en mand bliver etatsråd, ved den pige han får, og digter ved den, han ikke får. Vilh. Andersen mener, at ligesom "der skal en Mand til, forat en Kvinde kan blive frugtsommelig, skal der gerne en Kvinde til, forat en Mand kan blive moden." Kronikken handler i øvrigt om kvinder skabt af mænd, om de kvindebilleder som hvert år ses på forårets maleriudstillinger. Vilh. Andersen har nylig set to helt forskellige kvindebilleder, som gjorde indtryk på ham, dels

Ill. 4: J.F. Willumsen: "En Bjergbestigerske", 1904.

J.F. Willumsens "En Bjergbestigerske," dels Johannes Gløbs "Moderen." Han finder de to billeder lige monumentale, det er verdslige albertavler, der forherliger den moderne sekulære verdens kvinder.

Vilh. Andersen ser Willumsens kvinde som høj og kraftig, rødkindet og i fodfri kjole, i 1905 et tegn på emancipation, mindre kvinde end kammerat, ikke en man gør erotiske tilnærmelser til. Hun har et stærkt blik i øjnene, en Pallas Athene som Homer må have tænkt sig sin jomfruelige gudinde. I modsætning til den kristne madonna, som i alle sine udtryk siger: Jeg tjener, siger Willumsens kvinde: Jeg hersker. Hun er nordisk og førkristelig, en valkyrie som Ibsens Hilde.¹⁹ Hun er "Kunstnerens Drøm, Elskerens Bøn, Mandens Krav." Han håber, hun bliver vor tids jomfru, for hendes sundheds og højheds skyld. Kvinden skal ikke kun være en kønsfor nødighed for manden, men heller ikke kun en kammerat. "Mænd kan ikke undvære den Drøm over deres Liv, som Willumsen har givet Skikkelse i sin unge Jomfru."

Johannes Gløbs kvinde ser Vilh. Andersen som hendes modsætning, en fattig kone der sidder med sin datter på skødet. Det motiv brød grækerne sig ikke om, de foretrak jomfruen og ynglingen, hvorimod madonna med barnet blev et af renæssancens yndlingsmotiver. Figurerne er placeret som på de kristne albertavler, men det er et mørkt og

¹⁹ Henrik Ibsen: *Bygmester Solness*, 1893.

Ill. 5: Johannes Glob: "Moderen," 1905.

tarveligt billede, og kvindens blik er et helt andet end på Rafaels madonnabilleder. Det vækker hans skamfølelse over kun at være en mand. Glob's moder er ingen himmeldronning, men en jordisk kvinde som i verslinjen "Der kun sad en fattig Kone"²⁰, hvor ordet 'kun' bringer os fra himlen ned på jorden. Begge disse "verdslige Madonnaer" er skabt af mænd "i Beundring og Ærefrygt." Vilh. Andersen konstaterer, at også naturalismen har sine altre, som der males billeder til.

Samme år skrev Vilh. Andersen en kritisk kronik om Weiningers bog i *Politiken* 21. november. Han kalder Weiningen en forvildet ung mand, hvis begreb om kvinden er ensidigt bestemt af den 22åriges pubertetsgenialitet og mangel på erfaring. Bogen er en myte og burde have heddet Eros og Psyke, men moderne myter hægter sig for meget på videnskaben, så de ikke kan flyve. Han sammenligner de to jøder, Brandes og Weiningen. Brandes satte skel i åndsudviklingen ved at nedgøre den kristne dualisme, som Kierkegaard stod for; livet blev en enhed, og kampen mellem godt og ondt kom til at dreje sig om, hvad der tjener eller modvirker evolutionen. Weiningen betragtede omvendt jødedommen som sin forbandelse; han konverterede til kristendommen, kastede sig ind i dualismen og identificerede kvinderne med jøderne og den sanselige verden, han ville hæve sig over.

²⁰ N.F.S. Grundtvig: "Dejlig er den Himmel Blaa," 1810.

Bornemannballaden

To år efter udbrød en ny offentlig diskussion om kønsspørgsmålet, da censor forbød opførelsen af Hjalmar Bergstrøms stykke *Karen Bornemann* på Folketeatret. Skønt ytringsfriheden var sikret i grundloven, var bevillingerne til privatteatrene betinget af censurs godkendelse af repertoire. I begyndelsen havde hvert teater sin egen censor, men i 1893 samledes censorfunktionen under en af justitsministeren udpeget censor. Embedet tilfaldt i 1904 overretssagfører, forfatter og oversætter af tyske og franske lystspil Carl Levin, en bror til Poul Levin, der var litteratur- og teateranmelder ved *Politiken* og fra 1909 til sin død redaktør af *Tilskueren*.

Karen Bornemann udkom omkring 21. september 1907, men fik først premiere på Folketeatret 11. december 1909, da Levin var gået af som censor. Stykket handler om konflikten mellem seksualitet som lyst og som middel til reproduktion. Karen Bornemann er en 28årig student og journalist, en moderne frigjort kvinde som har levet sammen med en billedhugger i Paris, men er vendt hjem til sin familie, da han var hende utro. Hun har tilbud om at tage tilbage til Paris og oversætte Anatole France for god betaling, men tøver da huslægen, den 40årige distingverede enkemand dr. Schou, frier til hende. Hun fortæller ham om sine to tidligere forhold, det første til en journalist og forfatter, der døde ung; de havde ikke råd til at gifte sig. Det andet til billedhuggeren i Paris; de fandt ingen grund til at gifte sig, da de ikke havde børn. Hun opfordrer den chokerede frier til at betragte hende som enke, ligesom han selv, eller fraskilt. Schou har arbejdet for at redde faldne kvinder, så Karen foreslår, at han også kan betragte hende som sådan, men Schou svarer, at rigtig faldne kvinder begynder med at sætte et barn i verden, hvorimod Karens 'fald' kun handler om erotisk lyst, hvorefter han trækker sit ægteskabstilbud tilbage. Karens far, den teologiske professor Bornemann, forfatter til den meget læste bog "Ægteskabet og den kristelige Moral," bliver voldsomt fortørnet, da han hører, hvorfor Schou har opgivet Karen. Han kalder datteren en tøjte, især fordi hendes erotiske forhold ikke har resulteret i nogen børn. "Og dog havde jeg kunnet tilgive dig alt, din Letfærdighed og din Trods, havde du taget Følgerne og faaet Børn! Om du saa havde haft ti uægte Børn – hellere det end ingen! Men du har formasteligt trodset selve Naturens Bud, som igen er Guds Bud!"²¹

²¹ Hjalmar Bergstrøm: *Karen Bornemann*, 1907, s. 141-2.

Bornemann og hans hustru har fået 11 børn, hvoraf de fire er døde. Tilbage er fire piger og tre drenge. En søn er præst og må stadig bede forældrene om penge, da han på seks år har fået fem børn, som han har svært ved at forsørge. En anden er timelærer og vil ikke have børn, da han ikke kan forsørge dem. Den sidste bor endnu hjemme og læser til jurist. Han kan ikke forvente at komme i embede og ægteskab, før han er blevet 40 år, så han forgriber sig på stuepigen. Af Karens tre søstre er de to ugifte, den ene lærerinde, den anden sygeplejerske. Den tredje, Gertrud, ligger på sindssygehospital efter en brudt forlovelse. Bornemann afviste hendes kæreste, fordi hans fortid ikke var ren. Det ramte Gertrud, så hun en dag blev fundet på landevejen, hvor hun "gik splitternøgen om og antastede de forbigaaende Mandfolk."²² Efter en samtale med lægen mener fru Bornemann, at sygdommen skyldes hæmmet seksualitet; "fra den Dag af har jeg – efter modent Overlæg – gjort mit til, at vore Børn kunde leve deres erotiske og øvrige Ungdomsliv saa frit som muligt,"²³ forklarer hun sin mand. Hun kendte til Karens kærlighedsforhold uden at røbe det for manden. Hans opdragelse har resulteret i den sindssyge Gertrud, hendes i den livsduelige Karen, siger hun.

Karen ville gerne have haft børn, men samfundet anerkender ikke hendes ret til det. "Vi er Tusinder, hvem denne Ret er frakendt," siger hun, "men vi er ogsaa Mennesker, Mennesker med Kærlighedslængsler og Kærlighedsdrifter." Karen afviser, at lidenskabens formål er børnene. Mennesker, der ikke har råd til at gifte sig og sætte børn i verden, vil ikke også berøves et erotisk liv, "den skønneste Lidenskab, der er Menneskene skænket."²⁴ Schou har forkastet hende, skønt han kalder sig frisindet. "Saadan tænkte og følte Frisindet, det 'anerkendte' Frisind. Det anerkender *Mandens Frihed* – Gudbevares! Men tro mig, den Dag vil komme, da ogsaa *vi* vil kræve det som vor Ret – Lov til at leve vort Liv, som vi vil og som vi kan, og være lige gode for det."²⁵ Karen fortryder ikke sit liv; i modsætning til mine dydige søstre, siger hun, har jeg "følt Livets Fylde i mig, mens Tid endnu var."²⁶ Bornemann mener, hun er i Satans vold, men Karen har ondt af sin far og indser med sorg, at hun må forlade familien og måske har set ham for sidste gang. "Men jeg kan jo ikke gøre for, jeg er Barn af en Tid, du ikke forstaar ... det maa vel

²² Bergstrøm 1907, s. 129.

²³ Bergstrøm 1907, s. 131.

²⁴ Bergstrøm 1907, s. 142-3.

²⁵ Bergstrøm 1907, s. 144.

²⁶ Bergstrøm 1907, s. 145.

være Livets Lov, at intet nyt ser Dagen uden Smerte ...”²⁷ lyder hendes og stykkets sidste sætning.

Levins forbud mod opførelsen åbnede for en livlig debat især i *Politiken*. Den 8. september oplystes det i en usigneret artikel med et portræt af Hjalmar Bergstrøm, at han bor i Paris, hvor han stadig arbejder med stykket, men at teaterdirektør Jens Frederik Siegfred Dorph-Petersen indleverede det til censor, fordi han gerne ville i gang med instuderingen. Dorph-Petersen ankede Levins forbud til Justitsministeriet, hvis departementschef Michael Petersen Friis fastholdt forbuddet med henvisning til, at skuespillet diskuterer ægteskabets nødvendighed som institution og udleverer en teologisk professor til latteren. I den usignede artikel hedder det, at justitsminister Peter Adler Alberti er den ansvarlige.²⁸ Herefter indkaldte Danske Dramatikeres Forbund ved næstformanden Emma Gad til bestyrelsesmøde, hvor man vedtog en resolution, der kritiserede forsøget på at bremse bestemte arter af dramatik. Bergstrøms stykke blev læst op, og foreningen fandt censurforbuddet uberettiget. Den besluttede at foreslå Rigsdagen en nyordning af censorordningen, indkaldte til protestmøde og opfordrede alle “Udøvere af Aandsvirksomhed” til at skrive under på en adresse til fordel for den foreslåede lovændring.²⁹ Departementschef Friis udtalte samtidig, at de etiske værdier står over de æstetiske, og at man må bremse hensynsløs agitation for fri kærlighed.³⁰ Studentersamfundet holdt møde om sagen, og Henrik Pontoppidan, Georg Brandes, Emma Gad og Gustav Wied krævede i udtalelser i *Politiken* censuren afskaffet. Litteraturkritikeren Carl Emil Jensen skrev i *Social-Demokraten*, at man lige så godt kunne have forbudt Ibsens stykker; Bergstrøms anskuelser er langt fra nye, tværtimod har stykkets kønsmoral “forlængst gennemtrængt Samfundet.”³¹

Harald Høffding sluttede op bag kravet om kunstnerisk frihed. Virkelig kunst kan ikke være umoralsk eller løse problemer, den tegner et uhildet billede af virkeligheden. Tilskuere kan forse sig på kunsten, men så måtte man jo lukke Thorvaldsens museum. Ud fra Kant forklarer han, at erotikken er et vigtigt problem at beskæftige sig med, eftersom mennesket bliver modent som naturvæsen, før det bliver modent

²⁷ Bergstrøm 1907, s. 146.

²⁸ *Politiken* 10.9.1907.

²⁹ *Politiken* 18.9.1907.

³⁰ *Berlingske Aftenavis* 18.9.1907.

³¹ Citeret i *Politiken* 21.9.1907.

som kulturvæsen; naturen indretter mennesket til reproduktion, før samfundet er klar til at modtage resultatet. Høffding mener ikke, at teologien udskammes i *Karen Bornemann*. Hendes far står på det gammeltestamentelige standpunkt, at ægteskabet er til for forplantningens skyld; han er en helstøbt skikkelse, som forfatteren har sympati for. Det samme gælder de to kvinder, fru og Karen Bornemann. Fru Bornemann minder om fru Alving i *Gengangere*, 1881, men er knap så fast i målet. Karen fremlægger det syn på ægteskabet, at det er unødvendigt, når man ikke har børn. Dramaet fremlægger "alvorlige Menneskers Sammenstød om Livets alvorlige Spørgsmål" og burde ikke have været ramt af censuren, som tværtimod vil sikre, at det bliver slugt af de læsere, den ville beskytte.³²

Præsten Albert Schack kritiserede omvendt i pjecen "*Karens Garde*," at stykket uden at gøre det åbent og direkte plæderer for, at den fri kærlighed skal erstatte ægteskabet, at stykkets fortalere ikke åbent forsvare det, som vil blive resultatet af den fri kærlighed, kønssygdom og usædelighed, og at de ikke fortæller, hvad der skal blive af børnene i de frie forhold. Han understreger, at spørgsmålet om, hvorvidt ægteskabet skal afløses af frie forhold, er langt alvorligere end alle de andre reformer, man diskuterer om skat, ret, kirke og samfund.³³

Valdemar Vedel rundede debatten af i *Tilskueren* med en politisk analyse af balladen. Den er skabt af tre forhold, mente han, juristernes bureaukrati, den hjemmegjorte akademiske radikalisme og den "rørige Kraft i københavnsk Nutidsliv."³⁴ En tilfældig departementschef har en mening om moral, selv om der intet står i loven om hengivelse uden vilse og at sætte tæring efter næring med hensyn til børneavl. Det er et myndighedsmisbrug, som støttes af justitsminister Alberti fra Venstre, som efter systemskiftet har fået frihed til at vælge egne håndlangere og har kløe i fingrene efter at betyde noget. Førhen talte Venstre om frihed og fremskridt, men efter systemskiftet ser man partiet "nyde godt af Forbindelsen mellem den gammeldags stive Bureaukratisme og saa den moderne smaaligt nærsynede, men smarte Forretningsaand."³⁵

³² Harald Høffding: Hjalmar Bergstrøm: Karen Borneman. *Det ny Aarhundrede*, 5, oktober 1907, s. 99-102.

³³ Albert Shack: "*Karens Garde*," 1907. Titlen er en allusion til Hostrups stykke af samme navn fra 1886.

³⁴ Valdemar Vedel: I Tidens og Stridens Tegn. Samfundsvogtere. *Tilskueren*, 24, oktober 1907, s. 857.

³⁵ Vedel 1907, s. 859.

Han mener i øvrigt, at stykket er ganske harmløst, et får i ulveklæder. Edv. Brandes skrev allerede det samme i *Lægemidler*, 1881. Det er en radikal magisters anskuelsesundervisning i moderne programmæssigt frisind. Karen skriver i *Politiken* og læser Anatole France, hun er ulastelig værdig over for Schou, lærerindekorrekt i sine bogreplikker, og hendes to forhold er kun skyldige akter i frihedens tjeneste. Hvor er de unge piger, hvis blod en sådan principdame kan sætte i brand, spørger Vedel. Men måske kan censorskandalen udvirke det, som Bergstrøms stykke ikke har magtet, at "aabne Øjnene paa alle vore Bornemanner for en anden Omformning, den, der er i fuld Gang hos den yngre Slægt i Forholdet mellem Mand og Kvinde. En Omformning, som er meget vigtigere og frugtbarere end alle de politiske Forandringer og som vore Samfundsvogtere ... ikke vil kunne evne at hindre ude i Livet, selv om de en Stund kan holde dem borte fra Scenen."³⁶

Journalisten og forfatteren Aage Madelung forårsagede et mindre efterspil, da han året efter i et foredrag i Dansk Kvindesamfunds københavnerkreds argumenterede for at ophæve "Monopolet paa Kvinden" i ægteskabet. Kvinderne skal have ret til erotisk udfoldelse og moderskab. Det var Karen Bornemanns krav, og det mener den tyske kvindebevægelse også, kunne han oplyse. "Vi forlanger Stats-Forsikring af *ethvert* Moderskab, saa stor, at enhver Moder kan ernære sig og sine Børn uden Afhængighed af Faderen."³⁷ Han hævdede, at erotisk frigørelse ville gøre kvinderne sundere, og at fri pardannelse ville lade de bedst udrustede af begge køn finde sammen og skabe et sundere afkom.

Foredraget blev efterfulgt af flere indlæg i *Kvinden og Samfundet*. Et medlem, Laura Wilkens, forklarede, at det var de mange ugifte tyske kvinder og deres ringe leveforhold, som fik dem til at ønske, at staten ville "overskære den økonomiske 'Navlestræng' som forbinder Faderen med Moder og Barn og derved gøre alle Kvinder lige."³⁸ Mange indlæg kritiserede Madelungs foredrag, både hans ægteskabsanalyse og hans kønspolitiske ideer. Lægen Regine Petersen, der var ansat på sindssygehospitalet Jydske Asyl, forklarede efter redaktionens anmodning, at utilfredsstillet seksualitet kun sjældent er årsag til sindssyge, således som både Madelung og Bergstrøm i *Karen Bornemann* hævdede.³⁹

³⁶ Vedel 1907, s. 860.

³⁷ Aage Madelung: "Det erotiske Problem," foredrag holdt i Dansk Kvindesamfund 15.10.1908, trykt i *Opbrud*, 1909, s.108.

³⁸ Laura Wilkens: Moderskabsforsikring. *Kvinden og Samfundet*, 24:18, 30.10.1908.

³⁹ Regine Petersen: Sindssyge-Erotik. *Kvinden og Samfundet*, 24:22:, 30.12.1908.

Gyrithe Lemche forsøgte at lukke diskussionen, først med en kronik i *Politiken*, hvor hun afviste Bergstrøms og Madelungs 'erotiske problem' som en gammel melodi fra sædelighedsfejdens tid, der nu blev brugt politisk; socialdemokraterne havde inviteret Madelung til at gentage foredraget i Folkets Hus, hvilket Lemche så som et led i deres arbejde på at få kvinderne ud af Dansk Kvindesamfund og ind i partierne: "Til Tonerne af 'det erotiske Problem' dances Bruden, alias Kvindesagen, ud af de politiske Jomfruers Lag og over i Partiernes Ægtesenge."⁴⁰ Dernæst i en tale i Dansk Kvindesamfund, hvor hun afviste Laura Wilkens' idé om statslig moderskabsforsikring. Hun mener, Dansk Kvindesamfund er længere fremme ved at uddanne kvinderne, så de kan blive selvforsørgede, og ved at sidestille gifte kvinders arbejde i hjemmet med mandens arbejde udenfor, så begge ægteskabets parter anses som forsørgere; det var netop begrundelsen for den nyligt opnåede kommunale valgret.

Ægteskabet skal ikke nedbrydes, skrev Lemche, men det skal forandres grundlæggende med kvindens fulde ligestilling. Kønsforskellen er betinget af de to køns forskellige psykologi. Det er ikke pengene, men kærligheden der gør kvinden til slave af manden. Derfor rummer erotisk hengivelse ingen frigørelse for hende. "Mandens Maal er Kvinden, og for hendes Skyld elsker han Barnet; men Kvindens Maal er Barnet, og for Barnets Skyld elsker hun Manden ... og naar hun har faaet det, gaar al hendes Stræben ud paa at knytte ham til sig i et Hjem for Børnene."⁴¹ Lemche citerer Gud: Din attrå skal være til din mand.⁴² For manden er det erotiske møde med kvinden kun et moment, for kvinden er det en skæbnesvanger begyndelse. Kvindens erotiske frigørelse ligger alene i udviklingen af hendes selvstændighed. Kravet om abort, som den tyske kvindebevægelse også har rejst, afviste Lemche som et eksempel på "revolutionære Udskejelser."⁴³

Den nye kvinde

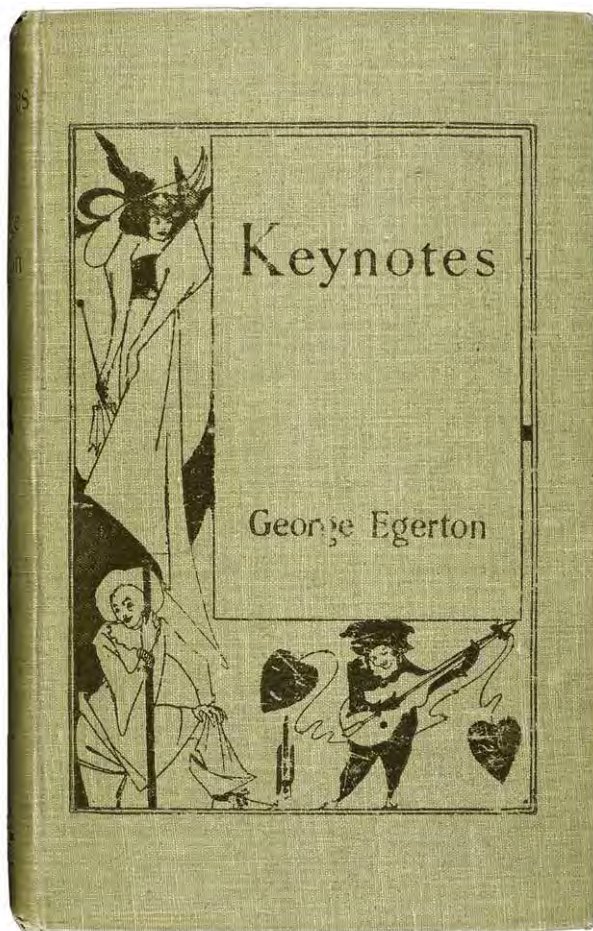
Diskussionerne viste, at ligestillingsbegrebet langt fra havde svar på alle de spørgsmål, udviklingen rejste, spørgsmål om hvem kvinden er, hvis hun er mere end hustru og moder, og hvad køn er, hvis biologien

⁴⁰ Gyrithe Lemche: Kvindesagen i ny Belysning. *Politiken* 1.11.1908, optrykt i Gyrithe Lemche: *Kvindesagen*, 1910, s. 22.

⁴¹ Gyrithe Lemche: "Gamle og nye Maal," tale i Dansk Kvindesamfund 3. 12.1908, Lemche 1910, s. 39.

⁴² 1. Mosebog 3,16.

⁴³ Lemche 1910, 44.

Ill. 6: Omslag til George Egertons *Keynotes*, 1893, tegnet af Aubrey Beardsley, som knyttede bogen til den dekadente strømning i tiden.

ikke definerer de sociale roller. Med de ubesvarede spørgsmål voksede forestillingerne om, at det 20. århundredes kvinde ville udfolde en personlighed radikalt forskellig fra den kvindelighed, man hidtil havde kendt. Håbet om at skulle møde en helt 'ny kvinde' florerede i litteratur og tidsskrifter i Europa og USA.

Den russisk-lettisk forfatterinde Laura Marholm indledte sin bog *Wir Frauen und unsere Dichter*, 1895, som kom på norsk året efter, med at fastslå, at "germanske Kvinder" hidtil har været betragtet som et vedhæng til manden, men sådan er det ikke mere. "Kvinden er begyndt at spørge: hvem er jeg? Ikke: hvem tilhører jeg? Det betyder: hun føler sig som et individ og vil leve sit liv personligt som et individ." Det drejer sig i første omgang om at kunne forsørge sig selv, men bag det ligger noget andet,

som kun de færreste ved, hvad er. Bogen handler om moderne digtere som Keller, Heyse, Tolstoj, Ibsen og Strindberg, som Marholm mener både tvinger og inspirerer kvinderne til at frigøre sig, fordi moderniteten ikke længere har tid til galanteri. "Digterne jog kvinden fremad og skældte hende ud for at være for frygtssom og magelig til at følge med."⁴⁴

Året før havde Marholm udsendt *Kvindernes Bog* på tysk og norsk med portrætter af seks fremtrædende kvinder, maleren Marie Baskirtsjev, skuespillerinden Eleonore Duse, matematikeren Sonja Kovalevsky og forfatterne Anne Charlotte Edgren, George Egerton og Amalie Skram. Det handler ikke om deres kulturelle bedrifter, skriver hun i forordet. "Hvad jeg søger hos dem og hos disse seks typer af den moderne kvinde ønsker at fastholde, det er åbenbarelsen af deres følelse som kvinde, hvorledes den bevidst eller ubevidst, trods alt, bryder igjennem, trods de ideer, hvoraf de har ladet sig lede."⁴⁵ Hun mener, at de alle var "syge af denne indre spaltning, som først er kommet ind i verden ved kvindens frigjørelse, – en spaltning mellem deres forstands fordringer, som de levede efter, og deres kvindenatur dunkle grundvold, som de forsømte." Nutidens frigjorte kvinder er flygtet fra tidligere tiders lidelser, men de har fået nye, som er værre end de gamle. Kvinderne har undraget sig "formynderskabet, moderkaldet, tvangen og den kvindelige upersonlighed," men derved har de forladt deres enemærker og mistet kærligheden. For alle de kvinder, hun portrætterer, kom den dag, da hun "stod udenfor sin inderste helligdoms lukkede dør og hørte sin kvindenatur syster hulkende derinde, og de bævede i frugtesløs gysen. Nogle sprængte døren og gik ind og blev igjen sig selv, blev kvinden. Andre blev og døde udenfor." De kunne ikke undvære manden. "Vore dages kvinde har vanskelig for at hengi sig til manden; og nutidens mænd er modstræbende og vantro i sin søgen efter kvinden."

Den irske forfatter George Egerton, pseudonym for Mary Chavelita Dunne, blev berømt med udgivelsen af sin første bog, novellesamlingen *Keynotes*, 1893, der udkom på norsk året efter; den engelske udgave var dediceret til Knut Hamsun, som Egerton kendte i tiden omkring 1890, hvor hun boede i Norge. Novellerne fortæller om kvinders erotiske fantasier og længsler og analyserer deres forhold til mænd.

Marholm mente, at Egerton havde fundet en grundakkord, som de kvindelige læsere genkendte sig selv i. "Det er intensiteten i dens til bevidsthed vakte kvindefølelse, som adskiller den fra hele den tidligere

⁴⁴ Laura Marholm: *Wir Frauen und unsere Dichter*, Wien und Leipzig 1895, s. 7-11.

⁴⁵ Laura Marholm: *Kvindernes Bog*, Kristiania 1894, s. III-V.

bekjendte kvindeproduktion ... Det er individualitet, kvindeindividualitet indtil fingerspidserne ... Det er ikke noget særdeles expansivt temperament, som kommer til orde. Men således som det er, besidder det en nervøs energi, hvis tag ikke lettelig slipper.”⁴⁶

Ellen Key skrev tilsvarende i sine indflydelsesrige debatbøger, at det at “udvikle den kvindelige Personlighed indefra ... er det store Kvinde-spørgsmaal. At frigøre Kvinden fra Konventionalisme, det er det store Maal for den kvindelige Emancipation.”⁴⁷ Det er kvindens kærligheds-evne og erotiske liv, der skal frigøres. Dualismen mellem den ophøjede kærlighed og den lave sanselighed er falsk og skal nedbrydes, så “den nye erotiske Etik” kan opstå.⁴⁸ Kærlighed er altid sædelig med eller uden ægteskab, mente Key, og for de fleste mennesker vil det erotiske kønsforhold i fremtiden blive det centrale livsindhold. Det bliver hverken en bohêmeagtig fri kærlighed, som bygger på sansernes ret, eller det gamle ægteskab, som bygger på sjælelig pligtfølelse, men et forhold hvor sjæl og legeme hører sammen. Målet er, at ingen kvinde bliver mor uden ved gensidig kærlighed. Kærligheden er en fri gave, så ægteskabet skal kunne opløses, hvis kærligheden forsvinder. Key så det som litteraturens opgave at danne det nye ægteskabsideal. Her har disharmonien mellem kønnene længe været et grundtema, og først når “Kvinden begynder at blive mere ærlig baade i Livet og Literaturen ... og Mændene mere ivrigt lytter, naar Kvinden fortæller noget om sig selv,” vil melodien blive “fuldt tonende.”⁴⁹

Egerton var en hovedskikkelse i den engelske diskussion om ‘den nye kvinde,’ som delte sig i efter sædelighedsfejdens linjer. Egerton så ligesom Key kvindens erotiske liv som kernen i hendes identitet, mens en anden fløj kritiserede patriarkatet og mændenes manglende vilje til at tøjle deres seksualliv.⁵⁰ Samtidig markerede Marholm med sin bog en forskelsfeministisk position over for kvindebevægelsens lighedsfeminisme.⁵¹ Blandt de danske forfatterinder undersøgte Agnes Henningsen ligesom Egerton ‘den nye kvindes’ erotiske liv i sine romaner, mens Gyrithe Lemche, Thit Jensen og Karin Michaëlis var mere optaget af

⁴⁶ Marholm 1894, s. 100.

⁴⁷ Ellen Key: Konventionel kvindelighed. *Tankebilder*, 1898, på dansk *Tankebilleder*, 1900, s. 36.

⁴⁸ Key 1900, s. 40.

⁴⁹ Key 1900, s. 49-50.

⁵⁰ Sally Ledger: *The New Woman and feminist Fictions*. Gail Marshall (ed.): *The Cambridge Companion to The Fin de Siècle*, Cambridge, s. 153-68.

⁵¹ Ebba Witt-Brattström: *Dekadensens kön*, Stockholm 2007, s. 200.

spørgsmål om politisk ligestilling, social selvstændighed og kunstnerisk identitet. Målet var for dem alle at overvinde den fremmedgørelse, som opbruddet fra intimsfæren skabte, at finde litterære udtryk for en ny kvindeidentitet seksuelt, psykisk og socialt i forhold til manden, moderskabet og arbejdsmarkedet.

Agnes Henningsen – erotisk identitet

For Agnes Henningsen var opbruddet fra intimsfæren især et brud med kvindens passive rolle i kærlighedsforholdet. I hendes første 18 korte fortællinger, der blev trykt i dagbladet *København* 1891, ligger synsvinklen oftest hos kvinder, som er optaget af at tiltrække mændenes interesse, finde ud af hvad mændene synes om dem og fastholde mænd som bejlere eller ægtemænd, men de frygter også mændenes lyst til at beherske og passivisere dem. De er formet efter middelklassens kønsrolle-normer og drømmer om en kærlig mand, som lever for deres skyld, ligesom de lever for hans, og et smukt hjem, som han skal skaffe dem. Deres erotiske lyst er transformeret til drømme om romantiske eventyr, men den bryder stadig mere direkte frem og får magt over dem.

I "Forlovet" har Kamma hemmeligt forlovet sig lige efter konfirmationen. Forældrene forviser hende til et pensionat i provinsen, mens hendes forlovede passer sine forretninger i Hamborg. Kamma interesserer sig ikke for sin musik eller anden undervisning. "Hun skulde hverken være Lærerinde eller Selskabsdame, og behøvede kun at lære, hvad hun havde Lyst til."⁵² Hun er stolt af sin forlovede, som er rig, køn og elegant "og saa en 'ældre'," og glæder sig over venindernes misundelse, men keder sig også, fordi hun allerede er bundet og ikke kan få sine drømme opfyldt om "Stævnemøder i den stille Mørkningstime, natlige Æventyr, Flugt i Maaneskinsnætter – han svang sig let over den lyse Mur," drømme som kommer fra ugebladslitteraturen. Kamma venter sin forlovedes besøg, men da hun hører hans skridt bag sig, løber hun instinktivt og falder først til ro, da han indhenter hende og sætter ringen på hendes finger. Rollen som officielt forlovet ser hun frem til, så kan man "gøre Visiter sammen og have ham til Bords til Selskaber og komme til Bal og gøre ham jaloux."

I "En Aften" sidder Sigrid og hendes fornuftige veninde Johanne ved fjorden i mørkningen. Mens de venter på nattergalens sang, læser Sigrid op af Griseldispassagen fra *Marie Grubbes* første kapitel. Da Johanne

⁵² Agnes Henningsen: Forlovet. *København* 22.6.1891.

bliver flov, fortæller Sigrid, at hun fra samme sted året før så en af de lokale ugifte piger i fødselssmerte drukne sig i fjorden. Johanne forstår ikke, hvordan nogen ung pige kan komme så galt af sted, men Sigrid svarer, at det kunne være gået hende ligesådan. På hendes fødselsdag året før dansede hun den halve nat med en fremmed, som derefter bar hende over engen ned til fjorden og tilbage. Havde han villet have hende, havde hun ikke sat sig imod det, selv om han havde forlovelsesring på fingeren. "Jeg var saa ophidset ... gid jeg saa maatte være det altid. -- Eller blot én eneste Gang til i mit Liv. ... Hvorfor skulde jeg ogsaa have staaet imod. Byder Livet mig noget, der er bedre end det, der da var blevet min Lod. Skænket ham blot et Øjeblik Fryd ... og saa, -- ja, det var fattigt, men det var dog *noget*, -- blive forstødt for hans Skyld, lide for hans Skyld. -- Og faa et Barn, som var hans! Saa vilde han vel heller ikke helt have glemt mig."⁵³ Hun var lykkelig over at have gjort et stærkt indtryk på manden, havde gerne givet ham alt og født hans barn for at binde ham til sig. Sigrid udtrykker givetvis Henningsens egen kærlighedsopfattelse. Måske understreges det flere gange, at Sigrid er meget høj, for at læseren ikke skal identificere hende med den ikke så høje forfatter.

Kamma drømmer om at blive sin mands ledsager i alle de situationer, hvor hun ikke er noget uden en ægtemand eller bare mand, og Sigrid er villig til at tåle social fornedrelse som enlig mor, hvis det er prisen for hendes erotiske lykke. I Henningsens tidlig forfatterskab har alle kvinderne denne drøm om at spille en aktiv rolle i kærlighedsforholdet ved at gøre et stærkt erotisk indtryk på en mand, også selv om det fører til social passivitet.

Debutromanen *Glansbilledet*, 1899, handler om en flok enlige kvinder i et pensionat i København. De opdeles i "Mennesker," som har et rigtigt arbejde, der er to lærerinder og en snedker med eget værksted og 20 ansatte; "Husdyrene," som ejer og passer pensionatet, men kun for selv at få føden; "de kvindelige," de traditionelle hustruer som sørger over en død mand eller venter på en travl mand, og "Skønhederne."⁵⁴

'Skønhederne,' "[g]latte Ansigter, Vuggehofter, Silkeraslerier, Mandfolk," er romanens hovedpersoner. Der er to, og deres historie fortælles i de første to af romanens tre kapitler. Den ene er en snart 30årig fraskilt dame, som har efterladt børnene hos manden. De levede i et frit forhold efter en nedskreven kontrakt. Han havde elskerinder, som de talte om,

⁵³ Agnes Henningsen; En Aften. *København* 3.8.1891.

⁵⁴ Agnes Henningsen: *Glansbilledet*, 1899a, s. 33.

men da hun tog en elsker, tvang han hende til at vælge. Hun er velstillet og glad for sit bohémeliv, vil stadig have skønhed, glæde, blomster, vin og fest, men hun er også desillusioneret. Man skal ikke blive længere end tre år sammen med et andet menneske, så kender man alle hinde historier, mener hun, og man skal være den, der slår op, så "lider man mindst."⁵⁵ Den anden 'skønhed' er en pianist, som i Wien havde et forhold til en anden pianist; han er nu i byen, men vil ikke længere være sammen med hende, hvorefter hun skyder sig.

Det sidste kapitel handler om den unge præstedatter Anna, der ankommer om efteråret ved handlingens begyndelse og bliver til om foråret, hvor hun forlover sig med en yngre læge. Hun er som den unge pige i en traditionel kærlighedsroman, der gennemlever et fremadrettet forløb mod ægte- og moderskab i modsætning til de andre kvinders brudte livsmønstre. Hun finder sammen med lægen over fælles erindringer fra Vesterhavet og egnen omkring hendes faders præstegård, hvor den kærlighed, som ikke findes i storbyen, endnu synes at gro. Lægen er den mand, de andre kvinder kalder 'glansbilledet'; han repræsenterer det mandsideal, de alle har haft eller ønsker at få et forhold til, men som til slut vælger den jomfruelige præstedatter. Henningsen interesserer sig mest for kvinderne uden for de sædvanlige kønsroller, men hun giver dem ikke synsvinklen.

I *Strømmen*, der udkom samme år modstilles, de to veninder, Lykke, der har sin egen vilje og kaldes "Jomfru-imod-Strømmen," og Karen Sofie, der modsat "vil flyde."⁵⁶ Lykke vælger efter sit eget hoved en mand uden penge. Hun skaffer sig en hatteforretning og to børn og er glad for at have fulgt sin egen vilje, et billede på den nye selvforsørgende kvinde. Hovedpersonen er imidlertid Karen Sofie, som er køn og har en god figur; hun tiltrækker mænd og er selv tiltrukket af alt fornemt og rigt. Hun efterlader et barn hos sin stedmoder, flytter til København og lever som muse for en kunstner og siden som en kammerjunktors elskerinde. Hun søger velstillede mænd, der har råd til at leve smukt, og ønsker, at de skal beundre og begære hende som en af de smukke ting i deres omgivelser. Da kammerjunktoren gifter sig, må hun bede sin næste elsker om penge, men modvilligt da hun hidtil har hengivet sig af kærlighed, også selv om mændene har betalt hendes udgifter. Først da føler hun sig selv som prostitueret, men fra mændenes synsvinkel har hun været det længe.

⁵⁵ Henningsen 1899a, s. 103.

⁵⁶ Agnes Henningsen: *Strømmen*, 1899b, s. 45 og s. 205.

Karen Sofie er Henningsens moderne heltinde, der vil finde sin identitet, men som søger den i mændenes billede af sig. "Jeg vilde en Gang saa gerne vide, hvordan jeg er," siger hun til kunstneren, da han har sammenlignet hende med en skarntyde, "saadan noget smukt Ukrudt."⁵⁷ Hun er også et offer, der lever med sine elskere som i et ægteskab, men uden ægteskabets sociale sikkerhed. "Et Samliv som dette er Ægteskabets Idé, altid sammen, enhver Interesse fælles ... Saa meget haardere bliver det senere. Det er baseret paa at vare, og det varer ikke ... Disse Halvfjerdsernes Mænd med deres Frihed bliver værst imod deres egne Døtre," siger en af hendes mandlige venner.⁵⁸ Moderniteten indbød kvinderne til at finde deres egen erotiske identitet, men de måtte betale en social pris. Henningsen afdækker også mændenes følelsesøkonomi. De vil erobre og tage kvinder fra hinanden. Karen Sofies tre mænd er venner, hun går fra den ene til den anden. Romanen viser ingen vel-fungerende ægteskaber.

I Henningsens første publicerede skuespil, *Den Uovervindelige*, 1904, introducerer hun trekantsfiguren, hvor mor og datter elsker den samme mand, som aldersmæssigt befinder sig imellem dem, en figur hun ofte brugte til at illustrere temaet alder og erotik. Manden elsker dem begge, men på hver sin måde, den ældre for hendes moderlighed, datteren for hendes ungdom. Da moderen forstår, at hans kærlighed til hende kun er sønlig, overlader hun ham til datteren og falder død om. I de næste romaner og skuespil bliver kvinderne i stigende grad seksuelt aktive, erfarne og nøgterne; de lader sig ikke mere reducere til kærlighedsobjekter for mændenes lyst, men eftersøger snarere de mandlige objekter, som kan tilfredsstille deres egen lyst. I *Lykken*, 1905, kaster en ung gymnastiklærerinde under en ferierejse i Spanien sin kærlighed på en fremmed. De indleder et forhold, og selv om det piner ham at høre om hendes tidligere elskere, lykkes det hende at fastholde ham. Det var den roman, der fremkaldte Gyrithe Lemches hetærebemærkning. Reaktionen på *Den elskede Eva*, 1911, som analyserer heltindens konflikt mellem følelsesmæssig og sanselig tilfredsstillelse, var endnu voldsommere. Man diskuterede, om andre forfattere burde udkomme på samme forlag, og om boghandlerne burde sælge den slags bøger.⁵⁹

Et højdepunkt i Henningsens skrifter om kærlighedskonflikter i den nye kvindes liv blev romanen *Den store Kærlighed*, 1917. Hovedpersonen,

⁵⁷ Henningsen 1899b, s. 114.

⁵⁸ Henningsen 1899b, s. 138.

⁵⁹ Poul Levin: Hjemme. *Tilskueren*, 28, juni 1911, s. 76.

den kvindelige maler Gerda Rose, er forlovet med en godsejer, men forelsker sig i hans søn Johannes, hvis digt "Den store Kærlighed" hun beundrer; godsejeren vælger til gengæld at gifte sig med hendes datter. Handlingen udspiller sig i bohémemiljøer i Paris og København, hvor de letlevende kvinder og mænd forenes og skilles i komplekse mønstre af tiltrækning og frastødning. Gerda får et otteårigt hemmeligt forhold til Johannes, men romanen handler ikke om deres samliv eller arbejde, derimod om hvordan de finder sammen mod hans vilje i første del, og skilles i et voldsomt opgør i anden del. Gerda drømmer om at opleve 'den store kærlighed,' som Johannes digtede om, men hun frygter også at blive opslugt af den. Han forlader hende for at gifte sig; hun forlader ham for at slå sig ned hos sine sønner i Amerika. Bruddet fornyer hendes kunstneriske arbejde, og et barn i maven trøster hende over tabet af dets far.

Erotisk frigjorte kvinder var velkendte figurer i den naturalistiske litteratur. Henningsen nævner Jacobsen og Zola i de første romaner. Det nye var, at hendes kvindefigurer så tydeligt udfoldede kampen for selvstændighed i kærlighedsforholdet på baggrund af hendes egne moderne kvindeerfaringer. Det hæftede flere anmeldere sig også ved. Harald Nielsen skrev, at i Henningsens bøger har kønsforskellen virkelig sat sit mærke; hun ser "Tingene fra en Kvindes Standpunkt, og det kan undertiden paa en meget Betydningsfuld Maade adskille sig fra det mandlige. ... Hun er ikke Human, ikke Forkæmper for noget, hun er blot Kvinde og ser som de fleste af sit Køn endnu Elskov som Livets vigtigste, altovervejende Fænomen. For hendes Syn er Kvinden et Kønsvæsen, et Midtpunkt for Elskov og et Maal for Begær. Denne ene Følelse kender hun og skildrer hun med umiddelbar Forstaaelse, men ikke meget andet."⁶⁰ I samme artikel skrev Nielsen kritisk om Karin Michaëlis' første novellesamlinger, *Højt Spil*, 1898, og *Fattige i Aanden*, 1901, at deres "Realisme er farvet af Smuds og Forkommenhed, og en Fantasi, der tumler sig i det uhyggelige og abnorme." Han foretrak Henningsens kvinder, hvis identitet udsprang af kærlighedsforhold til manden, og glædede sig over indblikket i deres syn på kønsforholdet.

Johannes V. Jensen skrev tilsvarende i en meget rosende anmeldelse af *Den store Kærlighed*, at hos Henningsen er det kvinden selv, der komme til orde. Hun har "afdækket Kvindens egentlige Verden, ikke gennem Forklaringer eller Traktater, i vulgær Kvindesagsstil, ingen Martyrier

⁶⁰ Harald Nielsen: Tre Kvindebøger. *Tilskueren*, 18, 1901, s. 996-1006; optrykt i let ændret form og her citeret fra *Af Tidens Træk*, 1909, s. 13-4.

eller Anklager mod Drifterne eller de raa Mænd, dem hun elsker.”⁶¹ At figurerne så er noget flade, og alle mændene er uinteressante, fordi de kun er med som kvindernes kærlighedsobjekter, gør ikke så meget. Sådan ser kvinderne også ud fra mændenes verden, erkendte han.

Thit Jensen – personlig identitet

Johs.V. Jensens udfald mod den ‘vulgære kvindesagsstil,’ der anklager ‘drifterne’ og de ‘rå mænd’ og kalder kvinders liv et ‘martyrium,’ var et angreb på søsteren Thit Jensen, som i sine første romaner havde kritiseret både bohémelivets fri seksualitet og ægtemænds brutalitet. Johannes og Thit havde oprindeligt et nært forhold, hun forguede sin storebror, indtil han i slutningen af 1890erne forlod medicinstudiet for at leve som forfatter og tilsluttede sig den frisindede københavnerklike på café Bernina, der bl.a. omfattede Agnes Henningsen, Carl Ewald, Helge Rode, Jeppe Aakjær og Edith Nebelong. Da han krævede gruppens seksuelle frisind af hende, hvis hun skulle blive en del af den, kom det til et brud.⁶² Thit Jensen ville ikke gøre erotikken og manden til midtpunkt i sit liv. Hun ville skrive ligesom broderen. Som anmeldelsen af Henningsen viste, havde han intet imod kvindelige forfattere, men Thits oprør mod kvinderollen og det medfølgende angreb på hans manderolle, ville han ikke finde sig i.

Romanen *Familjen Storm*, 1904, gennemspiller temaet med den unge kvinde mellem to mænd, broderen som er hendes forbillede, og hans ven, som hun elsker. Birgitte føler sig svigtet af dem begge, da de på hver deres måde vil holde hende indespærret i en kvinderolle, som passer til deres verdensbillede, men ikke passer hende. Hun vil “spille en Rolle i Samfundets Udvikling,”⁶³ men i deres intellektuelle verden, hvor Nietzsches og Schopenhauers kvindeforagt er normen, er der ingen interesse for hendes ideer, med mindre hun skriver om “Kvindens *Sjæl*,” som de mener er identisk med hendes “Sanseliv.”⁶⁴ Det har ingen endnu skrevet om, fordi kvinderne er snerpede og feje, mener de, så her var et felt, hvor hun kunne sejre. Birgitte tænker, at hendes sjæleliv er et kaos, mens hendes sanseliv ikke har spillet nogen rolle for hende

⁶¹ Johs.V. Jensen: Agnes Henningsen: Den store Kærlighed. *Berlingske Tidende* (Aften), 27.10.1917.

⁶² Jens Andersen: *Thit – den sidste valkyrie*, 1990, s. 100.

⁶³ Thit Jensen: *Familjen Storm*, 1904, s. 50.

⁶⁴ Thit Jensen 1904, s. 69.

siden overgangsårene fra barn til voksen. Vennen vil 'gifte' sig med hende i frit forhold, men det viger hun tilbage for af både sociale og medicinske grunde; en senere ven viser sig at lide af den syfilis, som florerede stærkt i 1890'erne. Broderen råder hende fra at gemme sin dyd og "blive vissen,"⁶⁵ men i stedet indleverer hun et drama til teatret, som direktøren antager efter mange ændringer. "Kvinder har en Del Kampe, som Mænd ikke drømmer om, det er der desværre vel ingen Tvivl om – men det kan ikke fremstilles,"⁶⁶ lyder direktørens kommentar, hvorved han peger på konflikten mellem det kvindeliv, Birgitte gerne vil skildre, og de litterære former, der var for hånden.

De følgende romaner, *Martyrium*, 1905, og *Ørkenvandring*, 1907, blev mere direkte kritiske over for det ægteskab, som Birgitte ikke ville lukkes inde i, og de mænd, som ikke levede op til en ægtemands forpligtelser. Mændene er både før og under ægteskabet promiskuøse, de følger deres drifter af lyst uden tanke på afkommet, forfører og forlader kvinderne. I *Martyrium* er Sarah selv resultatet af en sådan forførelse. Ved et protestmøde mod prostitution, hvor en mandlig taler hævder, at de prostituerede selv har valgt erhvervet, bestiger hun talerstolen for at fortælle, at hun også er blevet forført og forladt, og at hendes liv siden har været en kamp for at undgå mænd. Denne personlige historie fremkalder stort bifald, og bagefter er hun som genfødt. "For første Gang havde hun følt sig som levende Menneske oppe i Livets Lys, følt sig som en klar og vaagen Sjæl, mens hun stod deroppe, og Ordene kom af sig selv, Tankerne næsten stødte dem ud."⁶⁷ Sarah er en dygtig husmor, hun bliver køkkenbestyrer på et hotel og gift med ejeren. Hun fortæller sin mand, at hun har født en søn, som hun måtte give fra sig, da forføreren svigtede. Hendes mand "tilgiver" hende, men Sarah bryder sig ikke om hans "ædelmodighed,"⁶⁸ især da det viser sig, at han selv har et barn ved siden af. I resten af bogen bliver alkohol hovedtemaet. Mændene drikker, forfører kvinder og er voldelige; Sarah aborterer flere gange efter mandens overgreb. Da hotellet er gået konkurs, fordi den uduelige mand ikke vil overlade pengesagerne til hende, må de flytte i fattigbolig i København. Thit Jensen skrev ikke for at vække medlidenhed, men af vrede mod mændene, som gør ægteskabet til et martyrium for kvinderne.

⁶⁵ Thit Jensen 1904, s. 142.

⁶⁶ Thit Jensen 1904, s. 250-1.

⁶⁷ Thit Jensen: *Martyrium*, 1905, s. 63.

⁶⁸ Thit Jensen 1905, s. 77.

Ørkenvandring følger en gruppe veninder, der alle ender i et dårligt liv på grund af kvinderollen. Kun den sarte jomfruelige Elise og den utro drengepige Elna får de mænd, de elsker, men Elise dør på sin bryllupsdag. Ingen af dem lykkes heller som kunstnere eller emanciperede, og det arbejde, de kan skaffe, er omsorg for andre kvinders børn. Billedhuggeren Katarina gifter sig med en greve for at få status, men derved forsvinder alt liv fra hendes figurer. Den emanciperede Antonie taler om Brandes og fri kærlighed; hun er set med en medicinsk kandidat, som ikke blev hendes forlovede, og en forfatter, der har skrevet en rædsom bog om hende. Hun dør som narkotikavrag. Katarina laver en figur af hende som hetære. Elna tænker, at Antonie nok ikke havde regnet med at "ende som Hetære-Statue, forladt af Gennembruddets Mænd, der løftede hende paa Fanestang og skrev Bøger om hende som den nye Æra i Kvindernes Udvikling." Elna var en gang med Antonie til en Brandesforelæsning og så de to nye slags kvinder, den ene der "forlangte Frihed til at *nyde* som Manden – i Fjer ned til Halen og Knipplingschemise – Side om Side med Kvinden der forlangte Frihed til at *yde* som Manden – i kort Skørt, Herrehat og Jaket." De to kvindetyper anså sig selv for uforenelige, men Elna mener, at livet i praksis vil lade dem flyde sammen og forsvinde som "en visnet Kvindetype."⁶⁹

Vreden rettes igen mod mændene. Når de ikke lever op til deres forpligtelser som friere og fædre, må kvinderne afstå fra at danne hjem og få børn og i stedet skabe deres eget liv. Sådan introduceres næste generations frigjorte kvinder på cykel og med juristeksamen. De diskuterer kvindens stilling i skilsmisssituationen og fastslår, at den enlige mor er bedre stillet end den gifte kvinde. Juristen redegør for lovændringerne siden 1857 og 1899 vedrørende kvindens retsstilling og diskuterer ægtepagtens anvendelighed. Romanens hovedperson, Eleonora, gennemlever et ægteskab med en uduelig mand, en ørkenvandring som slutter med, at han myrder hende, dog kun i førsteudgaven.

Thit Jensen skrev endnu en række romaner og noveller, hvor hun udstillede mænds magt og misbrug i kærlighedsforhold og ægteskaber, men *I Messias' Spor*, 1911, bliver kampen for en egen identitet hovedsagen. Udgangspunktet er en kritik af den patriarkalske kirke og krav om, at troen og kirken skal respektere kvinden. Romanen handler om en dansk familie på Island, enken Maria med ni børn. Da hun er nær ved at miste sin 13årige yndlingsdatter Mona, som er syg af difteritis, fordrer hun datterens liv af Gud med henvisning til sit moderskab: "du

⁶⁹ Thit Jensen: *Ørkenvandring*, 1907; 2. Udgave 1928, s. 290-1.

skal respektere min Vilje, for jeg er Moder som du, Skaber som du.”⁷⁰ Som 17årig hjælper Mona pigen i huset med et skjule en illegal abort for politiet. Maria belærer datteren om, at hun handler mod loven, men Mona siger, at hun følger Guds vilje. Maria mener, at religionen er livet uvedkommene, men Mona hævder omvendt, at lovene kun er menneskeværk.

Mona læser *Bibelen* forfra og chokeres over de umoralske historier og den dårlige behandling af kvinderne. Adam kender sin hustru, så hun føder utallige børn; Abraham udgiver Sara for at være sin søster og udleverer hende til den ægyptiske konge for ikke at blive slået ihjel; Noa blotter sig; Lots døtre ligger med faderen. Mona er både forarget og seksuelt ophidset over historierne. Hun ligger i græsset ude ved havet for at få “foldet sig sammen.”⁷¹ Hun ønsker at dø af kulde, men hører en indre stemme, der siger, at *Bibelen* kun er ord. Gud er i viljen til det gode. Mona beslutter at blive frimenighedspræst. Hun vil til København og “tordne Kirken tilbage til sin af Gud betroede Opgave: forvalte Menneskenes Hjerter”; hun er et “Messias-Kim.”⁷² Da en flok fiskere omkommer på havet, havde hun gerne trøstet deres forladte kærester. “Aa! havde hun nu blot været Præst. Hun vidste, hun kunde sige noget til de unge Piger, som kunde hjælpe dem i deres Nød. Hvor kunde en Mand det. Hvor gerne han vilde, hvad forstod han sig paa unge Kvinder!”⁷³

Den velstillede Asger frier til Mona, men hun er besluttet på at gøre “Vold paa alle kvindelige Drifter i sig selv” for at gennemføre sit livsprojekt, det “der udgjorde hendes hele Jeg, Kampen for Religionens nye Liv i Kirke og Sind. En Religion, der ikke støttede sig til Staten, men til Hjerterne.”⁷⁴ Hun er fristet af ægteskabets “Hvile, Beskyttelse, Kærlighed, Tilfredsstillelse,”⁷⁵ men Asger er også for passiv, han “lod hende jo i Stikken, han rørte sig ikke, han kæmpede ikke med – for kæmpede han med, vilde han sejre. Og i Sejren var Fred – for dem begge.”⁷⁶ Som flere andre mandlige figurer i Thit Jensens romaner fastholder Asger ikke den aktive position over for Mona, og så kan hun ikke blive i den passive kvinderolle. Hun skriver til ham, at hun vil bryde med ham

⁷⁰ Thit Jensen: *I Messias' Spor. Nutidsroman fra Island*, 1911, s. 22.

⁷¹ Thit Jensen 1911, s. 62.

⁷² Thit Jensen 1911, s. 87.

⁷³ Thit Jensen 1911, s. 91-92.

⁷⁴ Thit Jensen 1911, s. 154.

⁷⁵ Thit Jensen 1911, s. 168.

⁷⁶ Thit Jensen 1911, s. 180.

for ikke at blive en dårlig hustru og komme til “at synes, det jeg gerne vilde have været.”⁷⁷ Hun kan hverken slå sig til ro i kærligheden eller på Island, selv om hun altid vil savne dem begge. “Om jeg kommer til at slaa mine Folder over den ganske Verden, vil jeg altid græde af Længsel efter Island. Men bo her kan jeg ikke ... Jeg hviler bedst i Arbejde. Jeg hviler ikke i Hvile, for da har jeg det som en Skibsskrue, der er løftet over Vandlinjen og snurrer meningsløst i Luften.”⁷⁸ Bogen er tilegnet moderen: “Du gav os i din Energi og din Selvopofrelse et eksempel paa en helstøbt Moder.”⁷⁹

Konflikten med broderen brød ud i offentligheden, da *Politiken* 23. januar 1923 annoncerede, at en anden søster, Louise Deuus, som i en årrække var sekretær for Thit Jensen, om aftenen ville holde foredrag i avisens sal om “Himmerlands Sind,” og at foredragsholderen var søster til “Johs.V. Jensen og Danmarks mest kendte Foredragsholderske, Fru Thit Jensen.” Johs.V. Jensen kundgjorde dagen efter i *Berlingske Tidende*, at han af hensyn til sine gamle forældre og sandheden ville meddele, at “det Markskrigeri og den Himmerlandsforretning,” *Politiken* bedriver med “Afbenyttelse af kvindelige Slægtninge af mig, ikke har anden Forbindelse med Undertegnede end den Fordel, der kan gøres af mit Navn.” *Politiken* optrykte hans meddelelse den følgende dag og oplyste, at der kun var kommet 37 tilhørere til foredraget, så det havde ikke været nogen god forretning. Avisen benyttede lejligheden til at fortælle, at Johs.V. Jensen i sin tid havde gjort det til en betingelse for sit medarbejderskab ved *Politiken*, at “hans Søster, Forfatterinden Fru Thit Jensen, holdtes i en bestemt Afstand fra Bladet.” Den usignede artikel sluttede med en bemærkning om, at den hæder, man skylder Johs.V. Jensens digterevner, ikke kan ydes hans karakter. Samme dag refererede *B.T.* artiklen i *Politiken* under overskriften “En kærlig Broder. Det Johs.V. Jensen’ske Familieliv” og interviewede Thit Jensen, som ikke holdt sig tilbage: “Han har altid spændt Ben for mig, og han har i aarevis angrebet mig bag min Ryg, baade moralsk og økonomisk – han har søgt at skade mig overalt, hvor han kunde, paa mit Forlag og paa Bladenes Redaktioner.”⁸⁰

Senere på året skrev Thit Jensen i artiklen “Den nye Kvinde” i *Politikens Magasin* 29. juli 1923, at hun først for nylig havde forstået, hvad

⁷⁷ Thit Jensen 1911, s. 198.

⁷⁸ Thit Jensen 1911, s. 222.

⁷⁹ Thit Jensen 1911, s. 5.

⁸⁰ *B.T.* 25.1.1923.

det nye for kvinden er. Hun hørte en husmor fortælle, at hun nu ikke længere har hjælp i huset, for børnene går i skole og manden er væk på arbejde, så den smule husarbejde, der er, kan hun klare alene, og mand og børn hjælper hende gerne. Når hun er færdig med det daglige arbejde, sætter hun sig med en kop kaffe i stuen og nyder: "bare der er rent og stille og *der er ingen andre, jeg sidder der saa alene og tænker.*" Det er "et stille, nyopdaget Behag ved at sidde og se ind i sig selv ... Det er det nye, der er kommet i Kvinden, det er ikke hendes Retsforhold, hendes politiske Stemmeret, ikke Ligeløn eller Ægteskabslov, det er intet af det, der vender udad, nej, *hun har opdaget Mennesket inde i sig selv!*" Denne husmor, mener Thit Jensen, taler nu om ting, hun har tænkt på, "som hun i fordums Tid vilde have vist mig sit Tøj paa bleg ... Det er Kvindens egentlige Frigørelse. Først nu begynder den. En Frigørelse mange Gange finere end den nødvendige Retskamp, der maatte gaa forud." Kvinden er nu mindre optaget af sin samfundsmæssige stilling end af at finde ud af, hvad hun vil og ikke vil i forhold til sine omgivelser, hvad hun forlanger, og hvad det er hendes pligt at yde.

Gyrithe Lemche – moderskabets arv

Hetærefiguren i *Ørkenvandring* var Thit Jensens kommentar til Hetærediskussionen. Thit Jensen afviste ligesom Lemche Henningsens ensidige fokus på det erotiske og fremhævede også som Lemche moderskabets betydning. I artiklen "Misforstaaet Frisind" kritiserede hun, at man kalder løse erotiske forbindelser frigørende. Børn født uden for ægteskab kaldes kærlighedsbørn, skønt "deres Tilblivelse ikke skyldes Kærlighed mere, end den skyldes mit Penneskaft." Når det "forkvaklede Frihedsbegreb mænges sammen med Kvindernes Frihedskamp" får kvinderne offentligheden imod sig, mente hun.⁸¹

Lemche og Thit Jensen var også enige i kritikken af mændenes forbrug af prostituerede, som førte kønssygdomme ind i familierne. Lemches første roman, *Folkets Synder*, 1899, handler om kusinerne Alvilda og Ingrid, som i deres ægteskaber bliver ofre for to mænd, officeren Føns og sagføreren Gandil, der begge har levet et udsvævende liv og lider af en kønssygdom. Alvilda føder en syg dreng, der hurtigt dør. Da hun forstår, at det vil gentage sig, hvis hun bliver gravid igen, forlader hun sin mand og slutter sig til en kvindelig læge for at blive sygeplejerske på hendes klinik. Alvildafiguren peger frem mod kvindesagen med ud-

⁸¹ Thit Jensen: Misforstaaet Frisind. *Kvinden og Samfundet* 23:17, 15.10. 1907, s. 135-7.

dannelse og en gerning i livet udover moder- og ægteskab, men først da hun tvinges til at opgive den traditionelle kvinderolle, fordi mændene svigter. Gandil smitter Ingrid, så hun bliver syg og svækket. Hun ved ikke, at han har smittet hende, og hverken lægen eller hendes venner vil røbe manden, da de synes, hun skal blive i illusionen om sin ægteskabelige lykke. Hun flytter tilbage til sin faders gods for ikke med sin svækkelse at begrænse sin livsglade mands tilværelse.

Ingrid er den sunde unge kvinde, som gifter sig af kærlighed, men hvis liv er forbi med hendes sundhed; når hun ikke kan leve sammen med sin mand og blive mor, har hendes liv ingen mening for hende. Alvilda er omvendt en mere moderne kvinde. Hun er stærkt tiltrukket af vennen Berg og hans brandesianske synspunkter, men tuberkulose forhindrer ham i at gifte sig, selv om Alvilda foreslår at tage med ham på kurophold i Schweiz. Så gifter hun sig med Føns, hvis mandighed fængsler hende, indtil hun forstår, at hans sygdom er skyld i deres søns død. Alvildas mor holder salon og er en indflydelsesrig kvinde i den københavnske overklasse, især fordi hun er helt igennem konventionel. Alvilda blev opdraget som en dreng af sin far, men tabte alt for ham, da hun forstod, at også han havde elskerinder og en datter med en af dem. Moderen mener, Alvilda skal blive hos Føns og se igennem fingre med hans utroskab, som hun selv gjorde. Hun har sin hustruposition, uanset hvad manden gør, men en hustruposition uden kærlighed er ikke noget for Alvilda. Mændenes udskejelser på natkafeer med varietesangerinder og løse kvinder skildres inspireret af Herman Bangs *Stuk*, 1887. En markant scene viser Føns i soldaterlivet, hvordan han i sin svækkelse falder af hesten, tager sin afsked og skyder sig. Han sørger for, at Alvilda arver. Hun er hans ideal, som Ingrid er Gandils, men disse madonnaidealer forhindrer ikke mændene i eller tvinger dem måske netop til at tilfredsstille deres drifter andetsteds. Bogen afsluttes med, at Berg i et brev til lægen, der har behandlet Ingrid, anklager lægerne for at fortie problemerne med syfilis og ikke oplyse hustruerne om deres mænds sygdom.

Påfaldende nok er romanen selv meget tilbageholdende med at tale ligeud om sygdommen, som ikke nævnes ved navn. Der havde ellers været en stor offentlig diskussion om problemet kønssygdomme, siden prostitutionen blev legaliseret i 1874. Lovens hensigt var, at de prostituerede skulle kontrolleres for at forhindre dem i at sprede kønssygdomme, men den indebar samtidig en godkendelse af prostitutionen som erhverv, hvorfor "Foreningen imod Lovbeskyttelse af Usædelighed" blev dannet 1877. I *Hospitalstidende* 1892 diskuterede fremtrædende læger

på området, herunder Erik Jansen Pontoppidan, Henrik Pontoppidans ældste bror, hvorvidt reguleringen overhovedet mindske sygdommens udbredelse.⁸² Sædelighedsfejden var foranlediget af et nyt lovforslag, som i den personlige friheds navn igen ville afskaffe kontrollen med de prostituerede. Erik Pontoppidan argumenterede i pjecen *Om offentlige Foranstaltninger mod Syfilis*, 1900, for at bevare kontrollen, da sygdommens udbredelse er et større onde end indgrebet i den personlige frihed. Gyrithe Lemches mand var læge, og hendes roman er et forsvar for prostitutionens regulering. Politiets lovfæstede kontrol med de prostituerede blev alligevel ophævet i 1906.

Lemche boede i Lyngby og interesserede sig for områdets historie. Hendes første bog, novellesamlingen *Soedtmanns Jomfruer*, 1898, indledes med en beskrivelse af Lyngby kirke, i bogen kaldt Vedby kirke, som i 500 år har knejset over byen, men som nu føler sig forladt. Når fortælleren står ved tårnets fod og hører klokkernes rungende tone, forstår hun "den store Harme og den dybe Sorg, som talte igjennem dem" over at ringe for døde øren. Hun opsender en stille bøn for sig selv, "at den tunge Lod aldrig maa blive min at staa forstenet og ensom og tale afmægtige Vredesord til en Slægt, hvis Tankesæt jeg ikke forstaar."⁸³ Det er Guds skæbne i dag, mener hun, men kirken har en allieret i den soedtmannske stiftelse for "gamle og agtværdige Piger i trange Kaar indenfor Vedby og Nabosognenes Distrikter";⁸⁴ de seks beboeres historier skildres i de efterfølgende kapitler. *De Fyrstenberg Bønder*, 1905, handler om bønderne og særligt bestemte familier under Fyrstenbergs gods (Bernstorff Slot) i forskellige tidsperioder gennem 100 år fra 1765 til 1875 begyndende med udskiftningen af jorden og de konflikter, det medførte.

Thit Jensen delte Lemches historiske interesse. Hun begyndte sine tidlige romaner med at fortælle hovedpersonernes slægtshistorie nogle generationer bagud, udgav sin første historiske roman, *Prins Nilaus af Danmark*, i 1907, og afsluttede sit forfatterskab med den række romaner om danske historiske personligheder fra Valdemarernes tid og renessancen, som hendes navn især var knyttet til før 1970ernes kvindebevægelse.

Lemche engagerede sig omvendt i kvindesagen for at løsrive sig fra historien. Da hun fik ingenio et arti-medaljen i 1934, skrev hun i en kort selvbiografi, at "Edwardsgave er en slægtsbog og skildrer en slægt i dens

⁸² Edvard Ehlers: *Syfilis i København*, særtryk af *Hospitalstidende* nr. 28, 1894, s. 3.

⁸³ Gyrithe Lemche: *Soedtmanns Jomfruer*, 1898, s. 4-5.

⁸⁴ Lemche 1898, s. 9.

opadstigen, blomstring og forfald. Jeg tilhører selv en sådan slægt i sidste stadium, ikke en slægt, som degenererede i vellevned og udskejelser, men tværtimod i sin nedgang yderligere forfinedes og derved tabte følingen med samtiden og udviklingen, trak sig ind i sig selv og isole- redes i tilbagelagte standpunkter.” Hun følte sig i gæld til sin slægt og mærkede et sug tilbage, men hun tabte aldrig fodfæste i nutiden, fordi hun trådte i kvindesagens tjeneste. “Den byggede bro for mig mellem fortid og fremtid, og gav mig min plads i fremskridtets rækker. Men før jeg kunde indtage denne plads, måtte jeg gøre op med den fortid, jeg slæbte på, og det har jeg gjort i ‘Edwardsgave’.”⁸⁵

Karin Michaëlis – kunstnerisk identitet

Karin Michaëlis’ forfatterskab var ikke et led i kampen for bestemte sider af kvindesagen, hverken for kvindens erotiske frigørelse som Agnes Henningsens, den personlige identitet som Thit Jensens eller den politiske ligestilling som Gyrithe Lemches, selv om hun var enig i disse emancipationsideer. I 1924 skrev hun om sit forfatterskab, at det er en “sammenhængende Kæde af Bøger ... skrevet til Belysning af den mere og mindre komplicerede moderne Kvinde.” Michaëlis var fra barnsben kun interesseret i kvindernes sind, for mænd forstod hun sig ikke på. Man kunne forelske sig i dem, men “deres indvendige Liv var én saa uhjælpelig fremmed.” Hun lyttede gerne i timevis til voksne menneskers snak, og selv om meget gik over hendes forstand, så forstod hun, at “Kvinder ikke var saa ligetil, som de i det daglige Liv gav det Udseende af. Allesammen blev de for mig Gaader, jeg brugte min Fantasi til at løse.”⁸⁶

Michaëlis lyttede til historier om sin bedstemoders og tantes ungdom, om provinsmiljøet i Randers hvor hun voksede op, om skolevenindernes oplevelser, og om forældrenes kamp for en social position, hvor også moderen måtte arbejde, for at den kunne finansieres. Dertil kom hendes egne kærlighedshistorier og seksuelle erfaringer, en ansættelse som guvernante på Læsø og selskabsdame på et gods. Det stof gennemskrev hun igen og igen, både fordi det sent blev udtømt for hende, og fordi hun trivedes i denne anden indre verden, fantasiens og erindrings

⁸⁵ Gyrithe Lemche: Dem der Hjemvé have. Tage Kaarsted (red.): *For videnskab og kunst*, 1991, s. 236.

⁸⁶ Karin Michaëlis: Forord til “Den farlige Alder”’s nye Udgave. *Den farlige Alder*, 1910, 2. udgave 1924, s. 6-8.

verden, uanset hvor glimrende hun ellers klarede sig i den ydre. I romanerne indgik ofte breve og dagbøger, hvor pigerne og kvinderne med deres eget sprog søgte at beskrive deres forvirrede tankemønstre, usikre selvopfattelse og ulykkelige følelsesliv.

Barnet, 1902, består for størstedelens vedkommende af en dødssyg ung piges dagbog. I foråret 1893 skriver hun om sin læsning i Ibsens *Gengangere*, 1881, og Edv. Brandes' *Et Besøg*, 1882. Hun er optaget af kønsforholdet, har lært om de kvindelige forplantningsorganer og er ked af, at faderen ikke vil sove sammen med moderen. Forældrenes ulykkelige kærlighedshistorie fortælles i et vedlagt brev fra hendes bedstemor. Moderen elskede faderen fra de var unge, men han giftede sig kun med hende af sorg over en tabt kærlighed og bebrejder hende nu, at hun ikke er en dame. Bedstemoderen analyserer baggrunden for det mislykkede ægteskab. Hun skriver, at moderen "manglede Stolthed som *Hustru* og var ikke klog nok til at skjule denne Fejl."⁸⁷ Hun var alt for lydig, skiftede mellem at tigge om hans kærlighed og overdænge ham med bebrejdelser. Datterens opgave i livet er at forene forældrene, og det lykkes måske, da de efter hendes død læser dagbogen og brevet.

I *Lillemor*, 1902, forlader en mand sin familie, og i bitterhed overlader den forladte moder sin unge datter Marthe til en fætter, som er enkemand og hellere ville have giftet sig med moderen selv. Han er for gammel til at synes om Marthes pigesind og piner livet af hende. Vi følger hendes triste tilværelse gennem de breve, hun skriver hjem, og som viser, at hun ikke forstår sin ulykkelige situation. Hun er flyttet ind i den døde kones hus og kan ikke gøre hjemmet til sit eget. Manden skænder bestandig på hende og nedgør hende; hun ved ikke, hvad hun skal gøre for at være lige så god som hans 'rigtige kone.' Hun føder to børn, som hurtigt dør. Manden siger, at han har begravet dem på den lille kirkegård, hun har indrettet til dem, men da det viser sig, at han har lagt dem ned i sin 'rigtige' kones gravsted, drukner hun sig i brønden. Hendes alt for store lydighed over for den kolde mor og patriarkalske ægtemand slår hende ihjel. *Barnet* og *Lillemor* blev oversat til mange sprog og betød et litterært gennembrud for Michaëlis. Læserne følte, at hun gav stemme til hidtil stumme personer.

Sønnen, 1903, handler om fire gammeljomfruers selvudslettende og grænseløse beundring for manden i deres tilværelse. Deres far levede i vidunderlig harmoni med sig selv og den omgivende natur, men hans fire døtre fødes som små svage væsener, hvis livsopgave det er at forvalte

⁸⁷ Karin Michaëlis: *Barnet*, 1902, s. 149.

arven efter ham, til den næste søn kan få glæde af den. De får ingen egne sønner, fordi de ikke kan knytte sig til nogen mænd. I stedet henter de en adoptiv søn fra Fødselsstiftelsen og kæmper indbyrdes om at få lov til at passe ham så meget som muligt. Når han skal i bad, er den enkelte alene med ham og kysser ham fra hovede til fod, så deres fortrængte erotiske lyst tilfredsstilles. De tror vedblivende, at han er af adelig afstamning, selv da han dømmes for falskmøntneri og dør i fængslet.

I *Kyllingesorger*, 1907, får Jonna aldrig foldet sit følelsesliv ud. Hun har fra barnsben været vant til, at hendes søster var den stærke, og nu vokser hendes datter op og overtager søsterens position. Jonna elsker hverken sin mand eller deres børn. Da manden er vred over, at hun ikke føder flere børn og vil have hende undersøgt, sørger lægen for, at hun slipper. Han opfordrer hende til at læse Guy de Maupassants novelle "L'Inutile Beauté," 1890, på dansk 1906; den handler om en hustru, der bilder sin mand ind, at et af deres syv børn ikke er hans, for at få ham til at afstå fra uafsladeligt at besvangre hende. Jonna er målløs over, at nogen kvinde ville turde den slags. Lægen er forelsket i hende, men hun er for bly og moralsk til at løbe bort med ham. Da hun omsider forelsker sig i en mand, gifter han sig med hendes datter.

I *Betty Rosa*, 1908, kommer den kvindelige drift på afveje. Betty er datter af en prostitueret, men opdraget hos en tante. Hun bliver forlovet med en præst, som hun har en voldsom erotisk lyst til, men han vil af pligtfølelse ikke stå i forhold til hende før brylluppet. En blytækker, der arbejder på husets tag, kommer ham i forkøbet; han klatrer ind ad vinduet til Betty Rosa, som han før har besøgt, men efter voldtægten, skubber hun ham ud, så han falder ned og dør. Da hun dømmes for mordet, tager præsten skylden på sig. Også *Tro som Guld*, 1909, handler om forvildet kvindelig drift. Regine rejser med sin far, der er kaptajn, for at sikre, at han er moderen tro, hvilket han også ønsker, men har svært ved. Hun bliver stærkt erotisk betaget af skibets kok og gør ikke modstand, da han voldtager hende. "Han var over hende med et knurrende Brøl, rev hende om og sprængte sig Vej. Hverken Suk eller Klage hindrede ham."⁸⁸ Hun føler det, som om hun selv har fremkaldt hans lyst og må tilfredsstille den. Bagefter fryder kokken sig over at have taget kaptajnens datter og hundser med hende.

Hovedpersonerne i Michaëlis' romaner er usikre unge piger eller fortrykte hustruer, som lever i ulykkelige familier domineret af kolde

⁸⁸ Karin Michaëlis: *Tro som Guld*, 1909, s. 142.

og selvoptagne mænd, eller som går til bunds i samfundet. De er underkastet livets brutale realiteter, som de ikke kan overskue. I stedet trækker de sig tilbage i deres indre verden med dens håb og drømme, indtil de enten reddes som Betty Rosa, hvor manden tager skylden på sig, eller som oftest knækkes.

Stilen er ikke kras naturalistisk som Amalie Skrams, hvor fortælleren og hovedpersonen har samme situationsforståelse. Michaëlis afdækker afstanden mellem fortællerens nøgterne opfattelse af tingene og kvindernes uvilje eller manglende evne til at se virkeligheden i øjnene. Under voldtægten er Regine først bedøvet af smerten, men så "blev der sollyst om hende, og Tusind smaa glade Oplevelser fra Hjemmet gled hende forbi, lyst og let som Blomsterblade paa et sagte rindende Vand."⁸⁹ Michaëlis forfatterskab drejer sig om at give denne kvindelige identitet en kunstnerisk form. *Den farlige Alder* blev en stor international succes, fordi hovedpersonen denne gang er en moderne kvinde, som forlader sin mand med et moderne ønske om et frigjort og selvstændigt liv, men som viser sig at kende sig selv lige så dårligt, som de undertrykte kvinder i de tidligere bøger.

Da Karin i 1892 flyttede til København, kom hun hurtigt ind i de litterære kredse, hvor hun mødte sin kommende mand Sophus Michaëlis. Han var en ven af Georg Brandes, som Karin Michaëlis også meget gerne ville i kontakt med. Hun sendte ham i 1894 nogle litterære skitser og senere sine bøger. Han takkede pænt for dem, men han hverken omtalte eller anmeldte dem. Omvendt skrev han en meget rosende anmeldelse af Agnes Henningsens skuespil *Den Uovervindelige*.

I et brev fra februar 1912 fik hun en forklaring. Brandes skrev, at hun har fundet et særligt område at skrive om, hvor han er "usagkyndig, Kvindens Physiopsykologi. De har fortalt os Mænd om de unge Kvinders Drømmerier og Fantasterier paa en tit saa troværdig Maade, at jeg af hele mit Sind anerkender det." Når han ikke har kunnet rose hendes bøger offentligt, er det, fordi de oprører ham. Hun fortæller, at Betty Rosa voldtages gennem et tagkammervindue, hvorefter hun vælter stigen, så blytækkeren dør, og at den uskyldige Regine "lader sig beligge af en fra Tugthuset frisk fra Fad ankommen Skibskok," og derved udmaler hun noget, der "er saa grimt, at man burde brække sig over det ... Eller i Deres store Verdens-Succes [*Den farlige Alder*] Paahittet: først at udespærre Deres Madam fra Verden og Mændene, for saa kunstigt at lade Attraaen hos hende stige til det Usmaglige ... Kjære kjære! Hvor-

⁸⁹ Michaëlis 1909, s. 142.

for vil De være Dødsfjenden af god Smag og af det, man i gamle Dage uskyldigt kaldte Skjønhed?.”⁹⁰

Kvindens århundrede

I årene 1918-20 offentliggjorde religionshistorikeren Edvard Lehmann fem artikler under overskriften “Kvindens Aarhundrede” i *Gads danske Magazin*. I den første, som diskuterer muligheden af kvindelige præster, slår han fast, at “Kvindesagen er den friskeste kraftbølge, kulturen har oplevet. På mindre end et halvt århundrede har den fuldraget en sådan omvæltning i samfundslivet, at denne kun kan lignedes med den, dampmaskinen fremkaldte.”⁹¹ Herefter forklarer han, at det er en fejl, at den protestantiske kirke har udviklet sig til en “retsligt organiseret mandfolkekirke.”⁹² Det beror på en manglende forståelse af Paulus’ ord om, at kvinder skal tie i forsamlingerne; de var kun rettet mod gammel hedenskab, som via kvinderne truede den kristne gudsdyrkelse. Som eksempler på kvinder, der har ydet et stor indsats for kirken, nævner han Birgitta af Vadstena, Hildegard af Bingen og Katharina af Siena. Hans liberale holdning til kvindelige præster udspringer dog ikke af en tro på kønnes ligestilling. Stuart Mill opfandt kvindesagen, skriver han, de mange døde mænd i krigen gav kvinderne plads på arbejdsmarkedet, og efter at mændene har opfundet maskinerne, er kvinderne blevet “deres tjenerinder.”⁹³ Han antager for givet, at kvinderne ikke kan konkurrere med mændene intellektuelt, og i de efterfølgende artikler, “Kvindeløn,” “Gift eller Ugift,” “Ægteskab og Selverhverv og “Kvindelig Opdragelse” peger han på de uoverstigelige vanskeligheder, som et forsøg på at gennemføre ligestillingen vil medføre. Artiklerne var foranlediget af, at kvinderne havde fået stemmeret til Rigsdagen og havde brugt den ved valget 22.4.1918; overmodet kom måske af, at kvinderne kun valgte fire kønsfæller til Folketinget og fem til Landstinget.

Den politiske ligestilling skærpede splittelsen i kvindebevægelsen mellem dem, der mente, at kvinderne nu måtte arbejde inden for partierne, og dem der mente, at kvinderne bringer noget radikalt nyt ind i samfundet, som de kun i fællesskab kan fastholde. Gyrith Lemche,

⁹⁰ Udateret brev til Karin Michaëlis, Det Kongelige Bibliotek, Troensegaard I 2 a. Brevet er ofte citeret i Michaëlisforskningen, bl.a. i Birgit S. Nielsen: *Karin Michaëlis*, 2001, s. 29-30.

⁹¹ Edvard Lehmann: *Kvindens århundrede*. *Gads danske Magazin* 1918-19, 13, s. 483.

⁹² Lehmann 1918-19, s. 486.

⁹³ Lehmann 1918-19, s. 483.

som tilhørte den sidste gruppe, skrev en række artikler i *Kvinden og Samfundet*, hvor hun søgte at fastlægge "Maal og Veje" for Dansk Kvindesamfunds videre arbejde. I den første understregede hun, at målet har været at gøre kvinden til mandens lige uden at gøre hende manden lig, og at nu hvor den politiske ligestilling er nået, må Dansk Kvindesamfund enten opløse sig selv eller sætte sig det nye mål at arbejde for "den indre Frigørelse til selvstændig Personlighed, som Mathilde Fibiger drømte om."⁹⁴ Hendes linje fik imidlertid ikke opbakning, så hun trak sig fra ledelsen. Flertallet ville hellere fortsætte den politiske kamp om samfundsmæssig indflydelse.

Lehmans artikler var også inspireret af det kommissionsarbejde, som i perioden 1909-29 medførte en dybtgående reform af ægteskabslovgivningen i de nordiske lande. Man indførte formel ligestilling mellem ægtefællerne, fælles forsørgeransvar, delt forældreskab og liberale skilsmissebetingelser.⁹⁵ Det lagde grunden til Thit Jensens kamp for prævention. I 1923 indledte hun sine landsdækkende turneer med foredragene "Frivilligt Moderskab" og "Børnebegrænsning," som blev trykt i 1924 og 1926. Hun hævdede, at der set fra samfundets side er børn nok i verden, set fra familiernes side bør de ikke få flere børn, end de kan forsørge, og set fra kvindens side ødelægger for mange børn hendes helbred og forhold til mand og børn. Moderen er en "Koncentration af det guddommelige Maskineri, der frembringer *Liv*."⁹⁶ At føde for mange børn er at misbruge den energi; kvinden skal ligesom Gud skabe børn i hans billede. Foredragene førte til dannelsen af "Foreningen for Seksuel Oplysning" med Thit Jensen i bestyrelsen.

I det spørgsmål ophørte enigheden mellem Gyrithe Lemche og Thit Jensen. Jensen kritiserede i *Politiken* 5. februar 1928 Dansk Kvindesamfund for ikke at støtte sagen, men Lemche svarede som fungerende formand, at foreningen anser spørgsmålet for "Kvindesagen uvedkommende," og at hun personligt ville betragte "D.K.s Grundlag som ganske forrykket,"⁹⁷ hvis prævention blev en del af programmet. Agnes Henningsen blandede sig ikke i den debat. I 1918 forhindrede voldsomme offentlige angreb på hendes 'fordærlige forfatterskab,' at hun kom på finansloven.⁹⁸ Thit Jensen, som var kommet på finansloven i 1915,

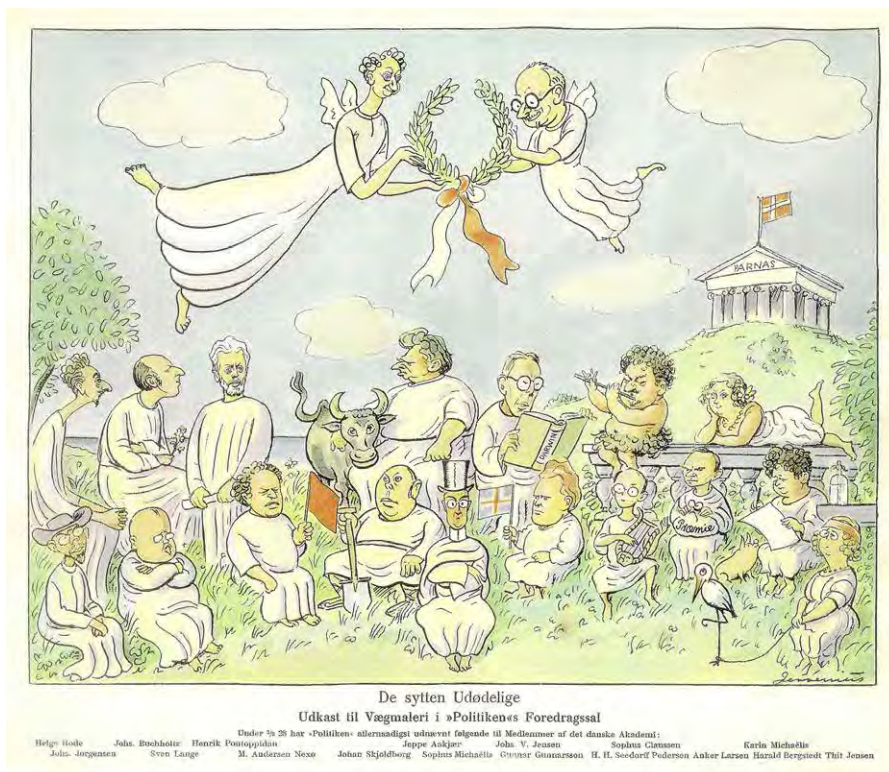
⁹⁴ Gyrithe Lemche: Maal og Veje. *Kvinden og Samfundet*, 44:20, 30.11. 1918, s. 191.

⁹⁵ Kari Melby m.fl.: *Inte ett ord om kärlek*, Göteborg og Stockholm 2006, s. 9.

⁹⁶ Thit Jensen: *Børnebegrænsning. Hvorfor – og hvordan*, 1926, s. 17.

⁹⁷ Gyrithe Lemche svarede Thit Jensen i *Politiken* 19.2.1928. Debatten blev refereret i og er her citeret fra *Kvinden og Samfundet*, 4, 29.2.1928, s. 45.

⁹⁸ Bodil Wamberg: *Letsindighedens pris*, 1983, s. 135ff.

Ill. 7: Både Karin Michaëlis og Thit Jensen fik plads i det akademi, *Politiken* forestillede sig oprettet efter svensk mønster, og som Jensenius lod redaktørerne Ove Rode og Valdemar Koppel laurbærkrans på sin tegning i *Blæksprutten* 1928. Thit Jensen holder storken i snor, en hentydning til hendes drama *Storken*, som handlede om abort og spillede 86 gange på Folketeatret efter premieren 4. januar 1929.

forsøgte man også at få fjernet i forbindelse med hendes præventionskampagne, men det forhindrede en støtteerklæring fra ti fremtrædende digtere og kritikere.⁹⁹ Karin Michaëlis var med sin store succes især i Tyskland uafhængig af dansk statsstøtte og mere interesseret i de ulykker, krigen forvoldte.

I 1920'erne skrev de fire forfatterinder hver en bindstærk dannelsesroman, som blev deres hovedværk, Gyrithe Lemches *Tempeltjenere* 1-3, 1926-8, Agnes Henningsens *Kærlighedens Aarstider* 1927, *Det rige Efteraar*

⁹⁹ Jens Andersen 1990, s. 177.

1928, og *Den sidste Aften*, 1930, Thit Jensens *Gerd. Det tyvende Aarhundredes Kvinde*, 1918 og *Aphrodite fra Fuur. Den moderne Kvindes Udviklingshistorie*, 1925, og Karin Michaëlis *Pigen med Glasskaarene*, 1924, *Lille Løgnerske*, 1925, *Hemmeligheden*, 1926, ...*Synd og Sorg og Fare*, 1928, og *Følgerne*, 1930. Oven på flere tiårs heftig kønsdebat lykkedes det dem på hver deres måde at samle erfaringerne fra deres kvindeliv og give de nye kvindetyper og deres moderne livshistorier litterær form.

SUMMARY

LISE BUSK-JENSEN: *'The New Woman' in the early 1900s cultural debate and literature*

In the latter half of the nineteenth century, men expanded their political and social liberties of action to such an extent that they undermined the patriarchal marriage and the traditional gender system. It provoked a heated cultural debate about women's changing social situation and new identity. After the turn of the century, the fight for the right to vote became the major goal of woman's rights movements, but opinions were divided concerning the definition of a modern woman and how she could best be included in society. In particular, the article deals with two of the major debates from the first decade of the twentieth century; namely the discussion in 1905 about Gyrithe Lemche's criticism of Agnes Henningsen's novels for solely focussing on women's erotic identity, and the discussion in 1907 about the theatre censorship that banned the staging of Hjalmar Bergstrøm's play *Karen Bornemann* about women's right to enjoy sexual relations outside of marriage. Female writers joined in the debate and contributed with their own literary depictions of 'the new woman.' Agnes Henningsen's heroines would be erotically liberated and would play an active role in their love relationships. Thit Jensen's heroines would uncover a personal identity and publicly fight for their opinions. Gyrithe Lemche would create space for women's abilities and motherly experience in the community, while Karin Michaëlis was intent on providing the numerous silent women, young ignorant girls and oppressed housewives with their own voice in literature. The article shows the positions of the gender debates and analyses women types in the four authorships' early period as a spectrum of the possibilities created by women's life outside of the family.

Artiklen er skrevet i forbindelse med Lise Busk-Jensens forskningsprojekt "Det 20. århundredes kvindelige dannelsesroman" støttet af Carlsbergfondet

